

ISTRAŽIVANJE IZAZOVA I PRILIKA U VEZI SA KLIMATSKIM PROMENAMA TOKOM TRANZICIJE PREMA UGLJENIČNO NEUTRALNOJ EKONOMIJI NA KOSOVU

Septembar 2022

Sadržaj

Izvršni rezime	6
Uvod	9
Pregled literature	10
Mišljenja o finansiranju centralnih institucija za ublažavanje klimatskih promena i podsticanje dekarbonizacije.	32
Nalazi iz diskusija fokus grupa	37
I. Generalne percepcije o klimatskim promenama i ugljeničnom otisku na Kosovu	37
II. Izazovi i odgovori Kosova na klimatske promene i ugljenični otisak	39
III. Svest zainteresovanih aktera o i međunarodnim naporima Kosovu u vezi sa klimatskim promenama i dekarbonizacijom	42
IV. Koji je put dalje napred?	42
Zaključci i sugestije	44
Spisak referenci	47
Aneks I Metodologija	48

Spisak slika

Slika 1	Koliko znate o potencijalnim ekološkim pretnjama za zdravlje vas i vaše porodice?	15
Slika 2	Koliko znate o potencijalnim ekološkim pretnjama za zdravlje vas i vaše porodice? – po starosnim grupama	16
Slika 3	Koliko znate o potencijalnim ekološkim pretnjama za zdravlje vas i vaše porodice? - po polovima	16
Slika 4	Koliko znate o potencijalnim ekološkim pretnjama za zdravlje vas i vaše porodice? – po etničkim grupama	17
Slika 5	Šta mislite, koliko znate o svom pravu da živite u zdravom i čistom životnom okruženju?	17
Slika 6	Šta mislite, koliko znate o svom pravu da živite u zdravom i čistom životnom okruženju? - po starosnim grupama	18
Slika 7	Šta mislite, koliko znate o svom pravu da živite u zdravom i čistom životnom okruženju? - po polovima	18
Slika 8	Šta mislite, koliko znate o svom pravu da živite u zdravom i čistom životnom okruženju? - po etničkim grupama	19
Slika 9	Da li mislite da je Kosovo pogođeno klimatskim promenama?	19
Slika 10	Da li mislite da je Kosovo pogođeno klimatskim promenama? - po etničkim grupama	21
Slika 13	Da li ste čuli za klimatske promene?	21
Slika 14	Da li ste čuli za klimatske promene? - po starosnim grupama	22
Slika 15	Da li ste čuli za klimatske promene? - po polovima	22
Slika 16	Da li ste čuli za klimatske promene? - po etničkim grupama	23
Slika 17	Gde ste čuli za klimatske promene?	24
Slika 18	Gde ste čuli za klimatske promene? - po starosnim grupama	25
Slika 19	Gde ste čuli za klimatske promene? - po polovima	25
Slika 20	Gde ste čuli za klimatske promene? - po etničkim grupama	26
Slika 21	Da li smatrate da se obrazac klime menja?	27
Slika 22	Da li smatrate da se obrazac klime menja? - po starosnim grupama	27
Slika 23	Da li smatrate da se obrazac klime menja? - po polovima	28
Slika 24	Da li smatrate da se obrazac klime menja? - po etničkim grupama	29
Slika 25	Koliko je za vas važno pitanje klimatskih promena?	29
Slika 26	Koliko je za vas važno pitanje klimatskih promena? - po starosnim grupama	30
Slika 27	Koliko je za vas važno pitanje klimatskih promena? - po polovima	30
Slika 28	Koliko je za vas važno pitanje klimatskih promena? - po etničkim grupama	31
Slika 29	Sa ove liste ekoloških pitanja koja pogađaju Kosovo, šta je za vas najviše zabrinjavajuće?	31
Slika 30	Sa ove liste ekoloških pitanja koja pogađaju Kosovo, šta je za vas najviše zabrinjavajuće? - po starosnim grupama	32
Slika 31	Sa ove liste ekoloških pitanja koja pogađaju Kosovo, šta je za vas najviše zabrinjavajuće?- po polovima	33
Slika 32	Sa ove liste ekoloških pitanja koja pogađaju Kosovo, šta je za vas najviše zabrinjavajuće? - po etničkim grupama	33
Slika 33	Šta bi po vašem mišljenju pomoglo da se ublaže negativni efekti klimatskih promena?	34

Slika 34 Šta bi po vašem mišljenju pomoglo da se ublaže negativni efekti klimatskih promena? - po starosnim grupama	34
Slika 35 Šta bi po vašem mišljenju pomoglo da se ublaže negativni efekti klimatskih promena? - po polovima	35
Slika 36 Šta bi po vašem mišljenju pomoglo da se ublaže negativni efekti klimatskih promena? - po etničkim grupama	35
Slika 37 Da li biste podržali institucionalno finansiranje (vašim porezima) za procenu uticaja klimatskih promena na stanovništvo Kosova, kao na primer zagađenost vazduha?	36
Slika 38 Da li biste podržali institucionalno finansiranje (vašim porezima) za procenu uticaja klimatskih promena na stanovništvo Kosova, kao na primer zagađenost vazduha? - po starosnim grupama	37
Slika 39 Da li biste podržali institucionalno finansiranje (vašim porezima) za procenu uticaja klimatskih promena na stanovništvo Kosova, kao na primer zagađenost vazduha? - po polovima	37
Slika 40 Da li biste podržali institucionalno finansiranje (vašim porezima) za procenu uticaja klimatskih promena na stanovništvo Kosova, kao na primer zagađenost vazduha? - po etničkim grupama	38
Slika 41 Da li biste podržali centralne institucije/opštinu kada bi uveli novčane kazne za bacanje otpadaka i za plastične kese?	38
Slika 42 Da li biste podržali centralne institucije/opštinu kada bi uveli novčane kazne za bacanje otpadaka i za plastične kese? - po starosnim grupama	39
Slika 43 Da li biste podržali centralne institucije/opštinu kada bi uveli novčane kazne za bacanje otpadaka i za plastične kese? - po polovima	39
Slika 44 Da li biste podržali centralne institucije/opštinu kada bi uveli novčane kazne za bacanje otpadaka i za plastične kese? - po etničkim grupama	40
Slika 45 Da li ste voljni da plaćate veći račun za struju zarad smanjenja uticaja klimatskih promena za buduće generacije?	40
Slika 46 Da li ste voljni da plaćate veći račun za struju zarad smanjenja uticaja klimatskih promena za buduće generacije? - po starosnim grupama	41
Slika 47 Da li ste voljni da plaćate veći račun za struju zarad smanjenja uticaja klimatskih promena za buduće generacije? – po polovima	41
Slika 48 Da li ste voljni da plaćate veći račun za struju zarad smanjenja uticaja klimatskih promena za buduće generacije? - po etničkim grupama	42

Izvršni rezime

UNDP Kosovo je naručio ovo istraživanje, uključujući i anketu „Puls javnosti“, kako bi istražio percepcije ljudi o izazovima u vezi sa klimatskim promenama sa kojima se Kosovo suočava, kao i o mogućnostima i inicijativama za prelazak na ekonomiju bez ugljenika. Temi se pristupa iz gledišta kosovskih centralnih institucija, preduzeća, organizacija civilnog društva i opšte javnosti. Studija takođe pruža detalje o znanju i stavovima ljudi u vezi sa klimatskim promenama i dekarbonizacijom. Analiza može da se koristi kao doprinos od strane kosovskih institucija za izradu nacрта ekoloških i klimatskih politika, kao i u rešavanju izazova u vezi sa klimatskim promenama.

Istraživanje najpre procenjuje znanje o klimatskim promenama i percepcije o tome kako ublažiti njihov uticaj. Zatim se fokusira na određene politike i mere ublažavanja. Studija sprovedena u periodu april-maj 2022. kombinovana je anketu sa 1.300 ispitanika sa diskusijama u fokus grupama uključujući ovde predstavnike centralnih javnih institucija, organizacija civilnog društva i preduzeća.

Nalazi pokazuju da je javnost generalno upoznata sa konceptom klimatskih promena, ali postoji konfuzija oko njihovog uticaja i načina na koji utiču na Kosovo. Skoro 70% mladih (18 - 24) izjavilo je da malo zna o uticaju klimatskih promena na njihovo zdravlje. TV je najvažniji izvor informacija, posebno za učesnike kosovske Srbe (78%), zatim za 75% učesnika iz drugih etničkih grupa i 64% Albanaca; društvene mreže su drugi najčešći izvor za mlađe odrasle osobe iz svih etničkih grupa (42%), ali najmanje za starije osobe (0%).

Iako je javnosti poznat pojam „klimatske promene“, njihovi odgovori na moguće mere za ublažavanje klimatskih promena ukazuju na to da nisu svesni šta to znači u praksi. Obnovljiva energija je rangirana kao drugo najbolje rešenje za ublažavanje klimatskih promena, što sugeriše da je javnost svesna da je sagorevanje fosilnih goriva ključni uzrok klimatskih promena. Samo manjina (31%) svih ispitanika bila je spremna da plaća više tarife za električnu energiju zarad minimiziranja uticaja klimatskih promena na buduće generacije, dok je 65% ispitanika reklo da ne bi plaćalo veće tarife za struju. U međuvremenu, većina učesnika je izabrala „upravljanje otpadom“, „smeće“, „upravljanje čvrstim otpadom“ i „zagađenje plastikom“ kao pitanja životne sredine koja ih najviše brinu. Shodno tome, „bolje upravljanje otpadom“ je rangirano najviše kao mera ublažavanja, uprkos njegovom ograničenom stvarnom uticaju na smanjenje emisije gasova staklene bašte. Kao i nedostatak svesti, i ovo sugeriše da je javnost zabrinuta za pitanja životne sredine koja su očiglednija u njihovom svakodnevnom životu.

Čini se da učesnici u diskusijama fokus grupa imaju slične percepcije i uverenja o klimatskim promenama i o ugljeničnom otisku na Kosovu. Njihove percepcije su se razlikovale samo u pogledu rangiranja najvećih zagađivača i rešenja. Svi su čuli za klimatske promene i svesni su njihovih negativnih uticaja, kao i izazova za Kosovo u kretanju ka zelenijoj budućnosti sa manje uticaja klimatskih promena.

Diskusije fokus grupa sa preduzećima, javnim institucijama i organizacijama civilnog društva otkrivaju dole navedene stavove.

» **Preduzeća/Biznisi**

» **Samo-proglašeni zeleni biznisi iz različitih sektora**

- Nije mnogo urađeno u pogledu dekarbonizacije, čišćenja reka i pristupa bezbednoj vodi za piće.
- Važno je organizovati studijske posete i razmenjivati znanja i veštine sa drugim preduzećima u Evropi.
- Svako opštini je potreban stručnjak za energetiku kako bi se bolje suočio sa izazovima i pružio rešenja. Trebalo bi izvršiti procenu potreba da bi se identifikovale opštinske potrebe: ovo bi moglo da podstakne instaliranje fotonaponskih panela ili čak toplotnih pumpi, ako je to izvodljivo.
- Kosovo treba da implementira Zelenu agendu za zapadni Balkan, kao i odgovarajuće važeće zakone.
- Postoji potreba da se bolje razumeju hidro resursi i resursi vetrova pre nego što se posvetimo prelasku sa uglja na druge izvore.

» **Proizvođačka preduzeća**

- Kompanije za sagorevanje uglja i građevinske kompanije su najveći zagađivači na Kosovu.

» **Ostali biznisi**

- Neke proizvodne kompanije nemaju mehanizme za filtriranje vazduha, a ni centralne institucije, kao ni preduzeća, nisu svesne svojih emisija gasova staklene bašte (GSB) i zagađenja vazduha, što nesumnjivo šteti životnoj sredini.
- Klimatske promene su dovele do porasta raznih bolesti, dok u gradovima gde postoji velika zagađenost vazduha mnoga deca imaju respiratorne probleme. Većina neobrađenog medicinskog otpada na Kosovu se nasumično baca, nanoseći štetu životnoj sredini, a takva pitanja nisu zakonski regulisana.
- U nedostatku odgovarajuće deponije ili drugih rešenja, otpad od klanja domaće stoke ima značajan negativan uticaj na životnu sredinu i emituje GSB.
- Česte varijacije temperature, poremećaj redovnih padavina i promena korišćenja zemljišta - na primer od poljoprivrede u građevinarstvo - su dodatni izazovi.
- Proizvodnja električne energije je najveći zagađivač. Krčenje šuma je takođe ozbiljan problem.

» **Javne institucije**

» **Lokalne institucije**

- Elektrane, građevinski projekti, industrijski otpad (iz Mitrovice, Obilića, Elez Hana i Glogovca) i loše upravljanje šumama su najveći problemi.

- Nedostatak dobrog javnog prevoza dovodi do zagađenja vazduha.
- Postignut je odgovarajući napredak u upravljanju otpadom, ali neophodno je poboljšati tretman otpadnih voda na nacionalnom i lokalnom nivou. Loš tretman otpadnih voda zagađuje reke i poljoprivredno zemljište.

» **Centralne institucije**

- Emisije GSB su među ključnim zagađivačima životne sredine. Kosovo treba da se fokusira na dekarbonizaciju energetskog sektora. Tačnije, fokus bi trebalo da bude na tome kako se osloboditi fosilnih goriva i početi koristiti alternative kao što su obnovljivi izvori energije.
- Zbog socio-ekonomskih uticaja COVID-19, klimatske promene se ne tretiraju kao hitno pitanje.
- Kanalizacija, upotreba zagađujućih građevinskih materijala (uključujući „silcapor“ i aluminijumski prah), loše upravljanje deponijama, kućni stočni i bolnički otpad su drugi ključni zagađivači.
- Prerađivačka industrija je još jedan ključni zagađivač kroz prekomerno stvaranje otpada, curenje i prekomerno korišćenje pašnjaka od strane poljoprivredne industrije.
- Javna svest o klimatskim promenama je veoma niska i potrebno je više raditi na obrazovanju mladih ljudi.
- Budžet nije pravilno usklađen sa političkim dokumentima i političkim ciljevima, zbog čega se ponekad ciljevi ne ostvaruju.
- Centralne institucije traže više osoblja za ovaj sektor.

» **NVO**

- Elektrane i kamenolomi su među najvećim zagađivačima.
- Emisije iz automobila su takođe značajan zagađivač.
- Zabrinjava sporo napredovanje Kosova u poštovanju međunarodnih sporazuma.
- Lignit se može koristiti kao organsko đubrivo i to bi se moglo dalje istražiti.

Istraživanje javnosti pokazalo je sledeća znanja i stavove o klimatskim promenama i dekarbonizaciji:

- Ukupno 63% učesnika je reklo da su čuli za klimatske promene, dok je 36% njih reklo da nije. Mladi (18-24) su svesniji (70%) o klimatskim promenama od drugih starosnih grupa. Čini se da je televizija (65%) glavni izvor informacija za sve učesnike, a slede društvene mreže (27%).
- Više od polovine ispitanika (52%) smatra da je pitanje klimatskih promena važno, a 27% da je veoma važno. 53% kosovskih Albanaca smatra pitanje klimatskih promena važnim u poređenju sa 26% učesnika kosovskih Srba i 46% učesnika iz drugih etničkih grupa.
- 41% ispitanika tvrdi da zna ponešto o potencijalnim pretnjama životne sredine za svoje zdravlje i zdravlje njihove porodice. Čini se da su kosovski Albanci svesniji uticaja klimatskih promena na njihovo zdravlje u poređenju sa kosovskim Srbima i drugim etničkim grupama.

- Čini se da ispitanici u starosnoj grupi 45-54 imaju više znanja o pravu na život u zdravom i čistom okruženju nego druge starosne grupe.
- Svest ljudi o tome da li je Kosovo pogođeno klimatskim promenama je visoka, pri čemu 64% navodi da je Kosovo u izvesnoj meri pogođeno posledicama klimatskih promena, a 18% kaže da je Kosovo mnogo pogođeno klimatskim promenama.
- Čini se da sve etničke grupe imaju slične percepcije uticaja klimatskih promena na Kosovu: 64% kosovskih Albanaca, 49% kosovskih Srba i 53% pripadnika drugih etničkih grupa veruje da je Kosovo donekle pogođeno klimatskim promenama.
- Podaci pokazuju da učesnici ne razgovaraju mnogo o klimatskim promenama sa porodicom i prijateljima.
- Skoro 70% ispitanika veruje da se vremenski obrazac menja, dok 27% veruje da se ne menja, a ostali ne znaju. 72% anketiranih Albanaca smatra da se vremenske prilike menjaju, u poređenju sa 30% Srba i 56% učesnika iz drugih etničkih grupa.
- Zagađenje vazduha se smatra najhitnijim ekološkim problemom (26%), zatim zagađenje podzemnih voda, vode za piće i reka (18%), smeća (11%), loše upravljanje otpadom (8%), upotreba starih vozila kao transportnih sredstava (6%), elektrane (4%), kanalizacija (4%), upravljanje čvrstim otpadom (3%), poplave (3%) i korišćenje plastike (3%).
- Za kosovske Albance (26%) i ispitanike iz drugih etničkih grupa (28%), zagađenje vazduha ostaje glavna briga, dok je samo 17% srpskih učesnika navelo zagađenje vazduha kao najveći razlog za zabrinutost za životnu sredinu. Zagađenje vode, vode za piće i reka je navedeno kao najveća briga učesnika kosovskih Srba (30%), u poređenju sa 17% kosovskih Albanaca i 16% ispitanika iz drugih etničkih grupa.
- Većina ispitanika (70%) bi podržala korišćenje javnog finansiranja za procenu uticaja klimatskih promena na Kosovo.
- Jasna većina (77%) rekla je da bi podržala kazne za odlaganje otpada i plastičnih kesa.
- 31% ispitanika je izjavilo da bi bili spremni da plate više za struju zarad minimiziranja uticaja klimatskih promena na buduće generacije.

Uvod

Globalno, klimatske promene su najveći razvojni izazov sa kojim se čovečanstvo danas suočava. Neophodno je da šira javnost razume kako klimatske promene utiču na njih i šta njihove institucije rade da bi to ublažile. Kosovo se suočava sa istim klimatskim pitanjima i izazovima kao i bilo gde drugde. U skladu sa tim, ovaj izveštaj pruža studiju specifičnu za Kosovo o verovanjima, percepcijama i stavovima u vezi sa klimatskim promenama. Istražuje se da li se preduzimaju odgovarajuće akcije za borbu protiv klimatskih promena i identifikuju

se kritična područja za intervenciju. Ovo istraživanje takođe ispituje zabrinutosti i percepcije u vezi sa efektima klimatskih promena na zdravlje i drugim rizicima koji zbog ovoga nastaju.

Kosovo se oslanja na dve stare elektrane na ugalj koje oslobađaju značajne količine ugljen-dioksida i manje količine metana i azot-oksida. Više od 95% domaće proizvodnje električne energije dolazi iz ovih elektrana na ugalj. Osim što ne zadovoljavaju dosledno domaću potražnju, one su i nepouzdana i značajno doprinose zagađenju vazduha. U međuvremenu, transport čini drugi najveći udeo u emisiji gasova staklene bašte (GSB). Veliki broj zastarelih automobila i nedostatak pouzdanog javnog prevoza doprinose i značajnom zagađenju vazduha česticama i klimatskim promenama kroz emisije ugljen-dioksida. Iako nedostaju pouzdani podaci, sektor sa drugim najvećim doprinosom emisijama GSB na Kosovu je poljoprivreda, šumarstvo i promena korišćenja zemljišta. Zatim sledi sektor otpada i emisije iz industrije i proizvodnje. Samo šumsko zemljište je neto upijač („apsorber“) emisija GSB, ali promena korišćenja zemljišta i krčenje šuma sprečavaju ovaj pozitivan efekat.

Ovaj izveštaj predstavlja pregled percepcije klimatskih promena i njihovih izazova na Kosovu, iz ugla javnosti, centralnih i lokalnih institucija i poslovne zajednice. Dalje, pruža podatke o percepcijama o uticajima klimatskih promena na zdravlje i o mogućim rešenjima. Izveštaj takođe meri svest i znanje zainteresovanih strana o inicijativama za klimatske promene na lokalnom, nacionalnom i globalnom nivou. Izveštaj nastoji da istražuje opcije za ublažavanje negativnih uticaja klimatskih promena, pomažući identifikaciji nedostataka i oblasti za političke ili tehničke intervencije pružanjem preporuka iz diskusija u fokus grupama.

Nalazi su podeljeni u tri pod-odeljka: poznavanje i svest o klimatskim promenama i dekarbonizaciji; mišljenja u ublažavanju efekata klimatskih promena; i mišljenja o korišćenju centralnog finansiranja za ublažavanje klimatskih promena i ubrzavanje dekarbonizacije. Da bi se pružili dodatni detalji, ugrađeni su kvalitativni istraživački elementi na osnovu diskusija u fokus grupama. Nalazi fokus grupa su raščlanjeni prema zainteresovanim stranama, uključujući ovde centralne institucije, lokalne institucije, različite sektore iz poslovne zajednice i civilno društvo. Ovaj izveštaj služi kao gradivni blok za planiranje budućih intervencija u borbi protiv klimatskih promena na Kosovu.

Pregled literature

Klimatske promene se odnose na dugoročne promene u temperaturi i vremenskim obrascima.¹ Osim što izazivaju poremećaje u životu životinja, klimatske promene znače i poremećaje u ljudskom zdravlju. Sagorevanje fosilnih goriva je glavni pokretač klimatskih promena. Prebacivanje proizvodnje energije na obnovljive izvore kao što su solarni ili vetar će smanjiti emisije koje pokreću klimatske promene².

Dekarbonizacija znači konverziju u ekonomski sistem koji na održiv način smanjuje i kompenzuje emisije ugljen-dioksida (CO₂). Trenutni cilj dekarbonizacije je eliminisanje svih emisija ugljen-dioksida³. Da bi se postigla ova globalna strategija i povezani obavezujući ciljevi,

---

¹ Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o klimatskim promenama, ČLAN 1 DEFINICIJE

² United Nations, Climate Action, preuzeto sa: <https://www.un.org/en/climatechange/what-is-climate-change>

³ Ibid.

svaka zemlja je u obavezi da odradi svoj deo posla i da na taj način smanji efekte klimatskih promena. Međutim, samo uz usaglašene dugoročne međunarodne napore možemo uspešno da rešimo uzroke i posledice klimatskih promena.

Godine 2015. svetski lideri i potpisnici Okvirne konvencije Ujedinjenih nacija o klimatskim promenama (UNFCCC)⁴ okupili su se u Parizu da potpišu istorijski Pariski sporazum, obavezujući se na održavanje globalnog zagrevanja ispod 2,0°C i da ulažu napore da dalje ograniče povećanje temperature na 1,5°C. Sporazum služi kao putokaz za promene, naglašavajući značaj i ulogu vlada, gradova, korporacija i investitora u učestvovanju u ovoj revolucionarnoj promeni.⁵ Međutim, istraživanja sugerišu da iako bi smanjenje do 2,0°C bilo izvanredno dostignuće, ali postoji samo 50% šanse da se to učini. Postoji 50% šanse za prekoračenje predviđene temperature ako se poštuje navedena strategija emisije⁶. Godina 2020. je bila najtoplija zabeležena godina u istoriji.⁷

Prelaskom na čistu, cirkularnu ekonomiju, usporavanje klimatskih promena, preokretanje gubitka biodiverziteta i smanjenje zagađenja, Evropski zeleni dogovor⁸ ima za cilj postizanje neutralnosti ugljenika do 2050. godine i povećanje efikasnosti resursa⁹. U međuvremenu, Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o klimatskim promenama (UNFCCC) stoji u središtu globalnih napora, pružajući okvir vladama da sarađuju u borbi protiv klimatskih promena, na osnovu principa „zajedničke, ali diferencirane odgovornosti i odgovarajućih sposobnosti, u svetlosti različitih nacionalnih prilika“.¹⁰ Pod okriljem UNFCCC-a, od 1990-ih se vode pregovori širom sveta sa namerom da se poboljša međunarodna akcija u vezi sa klimatskim promenama.¹¹

U petom izveštaju Međuvladinog panela za klimatske promene (IPCC) zaključeno je da će zapadni Balkan doživeti drastičan uticaj u promenama klimatskih varijabli: trenutno primećeno povećanje temperature od 1,2°C postaće 1,7 - 4,0°C u zavisnosti od globalnih puteva emisija GSB. Kosovo će takođe iskusiti povećane temperature, promene u obrascima padavina i promene povezanih klimatskih varijabli, što će dovesti do povećanog intenziteta i učestalosti šumskih požara, suša, erozije zemljišta i poplava. Istovremeno, zapadni Balkan bi mogao da igra ključnu ulogu u smanjenju emisija gasova staklene bašte iz antropogenih aktivnosti koje ostaju ključni faktor klimatskih promena. Iako su ukupne emisije po glavi stanovnika u regionu niže u poređenju sa zapadnom Evropom, zavisnost regiona od

---

⁴ Joachim, H., Cramer., Wolfgang, et al, United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), International Symposium on Stabilization of Greenhouse Gas Concentrations, Avoiding Dangerous Climate Change, 2005

⁵ UNFCLIMATE CHANGE, Pariski sporazum, 2015, preuzeto sa https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf

⁶ Climate Analytics, Climate Action Tracker, Warming Projections Global Update, May 2021

⁷ United Nations Sustainable Development Goals, UN, preuzeto sa <https://www.un.org/sustainabledevelopment/climate-change/>

⁸ European Union, European Green Deal, December 2019, preuzeto sa https://ec.europa.eu/clima/eu-action/european-green-deal_en

⁹ Switch to Green, The EU Green Deal – a roadmap to sustainable economies, preuzeto sa <https://www.switchtogreen.eu/the-eu-green-deal-promoting-a-green-notable-circular-economy/>

¹⁰ Strategy Group, Singapore and International Efforts, preuzeto sa <https://www.nclimatechanges.gov.sg/singapores-climate-action/singapore-and-international-efforts/>

¹¹ Ibid.

sagorevanja fosilnih goriva za energetske sektor ostaje izazov na putu ka dekarbonizaciji. Region ima potencijal za ublažavanje klimatskih promena ako prođe kroz tranziciju čiste energije. Ukupne emisije gasova staklene bašte na Kosovu dostigle su 9,5 Mt ekvivalenta CO₂ u 2008. godini samo da bi doživele još jedno povećanje od 5,2% do 2015. godine kada su emisije iznosile 10 Mt ekvivalenta CO₂. Zemlje zapadnog Balkana se već suočavaju sa poteškoćama, uključujući ovde povećanu letnju potrošnju energije, nedostatak vode za piće, posebno tokom leta, suše i toplotne talase. Na Kosovu i u drugim zemljama regiona se navodi da su dom nekih od elektrana koje najviše zagađuju u Evropi, a njegovoj transportnoj i energetskej infrastrukturi očajnički je potrebna modernizacija. Kao rezultat preteranog oslanjanja na fosilna goriva u energetskej mreži, neefikasnih transportnih sistema i zastarelih vozni parkova, zemlje kao što je Kosovo pate od ozbiljnog zagađenja vazduha u gradovima i zagušenja saobraćaja¹².

Sa ovim trendom povećanja emisija GSB i klimatske ranjivosti, Kosovo se nalazi u poziciji koja zahteva da klimatske akcije budu na čelu nacionalne politike. Iako Kosovo nije potpisnica Pariskog sporazuma niti potpisnik UNFCCC-a, ono je u potpunosti posvećeno Zelenoj agendi za zapadni Balkan (GAWB). Glavni cilj GAWB je postizanje neutralnosti ugljenika do 2050. godine i usklađivanje sa ključnim elementima Evropskog zelenog dogovora. Kao potpisnik Sofijske deklaracije, Kosovo je u potpunosti posvećeno postizanju ovih ciljeva. Kosovu trenutno nedostaje zakonska infrastruktura i stoga ne postoji pravni osnov za Nacionalni energetske i klimatske plan (NECP) kako to zahteva Energetska zajednica. Ali prvi zakon o klimatske promenama trebalo bi da bude usvojen do kraja 2022. godine; ovo će pripremiti teren za podzakonske akte koji će regulisati procese kao što je trgovina ugljenikom i takođe otvoriti vrata koherentnoj izgradnji tehničke infrastrukture koja pružati informacije za politike vezane za klimu.

Do sada, Strategija za klimatske promene 2018-2028 je jedini politički dokument koji daje orijentaciju kosovskoj agendi klimatske promena, ali je predviđeno da se njen fokus promeni nakon usvajanja novog Zakona o klimatske promenama¹³. Kako sada stoje stvari, strategija se bavi kapacitetom Kosova da ispuni buduće obaveze prema UNFCCC-u i EU, kao i smanjenje emisije gasova staklene bašte kroz održivo korišćenje prirodnih resursa, energetske efikasnost i obnovljivu energiju. U smislu prilagođavanja, fokusira se na 1) poboljšanje i razvoj novih mehanizama za smanjenje rizika od katastrofa, 2) jačanje kapaciteta ranjivih zajednica i 3) povećanje kapaciteta zainteresovanih strana da integrišu prilagođavanje klimatske promenama u lokalne i nacionalne razvojne procese.

Znanje ljudi u vezi sa klimatske promenama i dekarbonizacijom

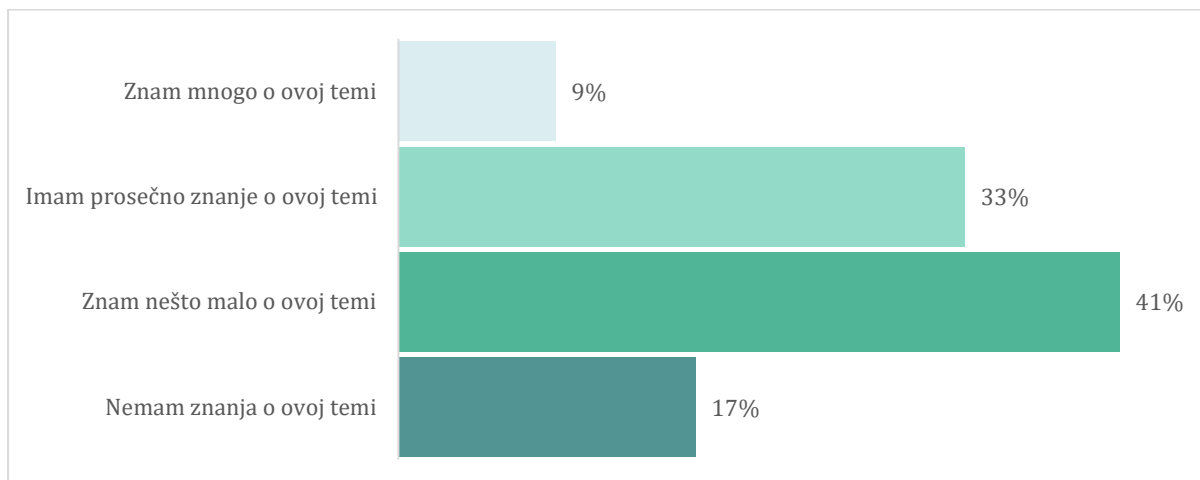
Utica j klimatske promena na ekstremne vremenske prilike i na zdravlje i dobrobit ljudi odavno je prepoznat. Shodno tome, ispitanici su prvo zamoljeni da procene svoje znanje i svest o potencijalnim pretnjama životne sredine po zdravlje. Većina ispitanika (41%) izjavila je da malo zna o ovoj temi, 33% njih je reklo da ima prosečno znanje, dok je svega 9% ispitanika izjavilo da zna mnogo o ovoj temi. 17% je reklo da nema nikakva znanja o ovome.

---

¹² Svetska banka, Kosovo – Budućnost zelenog transporta i čistog vazduha (A future of Green Transport and Clean Air), 2019.

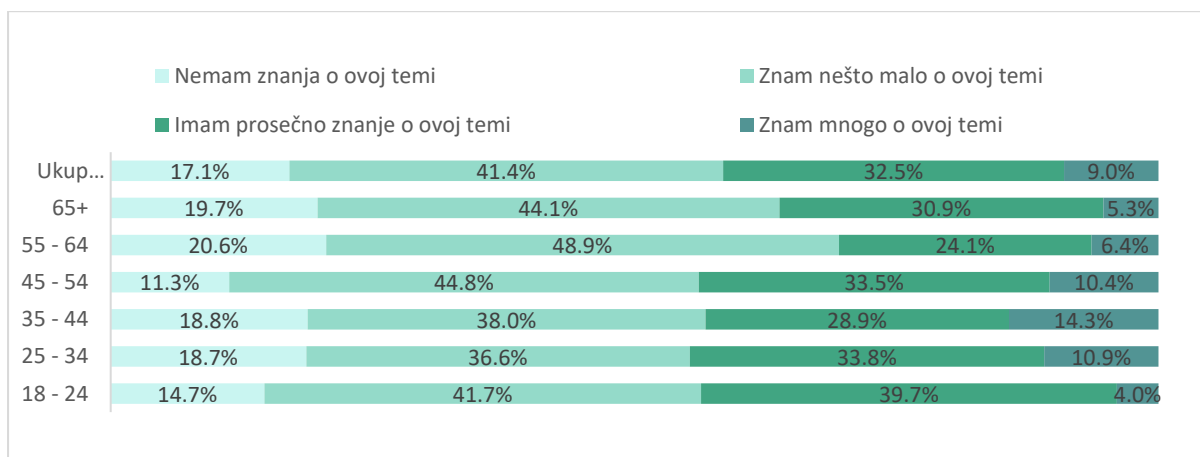
¹³ Ibid.

Slika 1 Koliko znate o potencijalnim ekološkim pretnjama za zdravlje vas i vaše porodice?

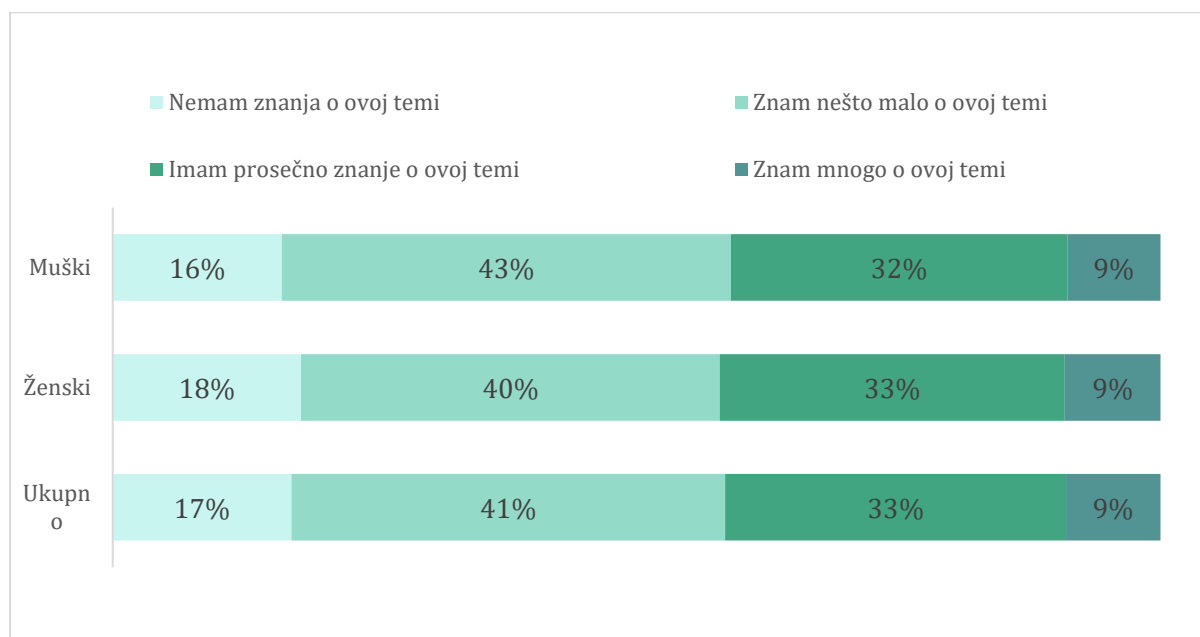
Podaci pokazuju da starost nije faktor u određivanju znanja i svesti o potencijalnim ekološkim pretnjama po zdravlje. Čini se da sve starosne grupe imaju sličan nivo informacija o ovoj temi.

Slika 2 Koliko znate o potencijalnim ekološkim pretnjama za zdravlje vas i vaše porodice? – po starosnim grupama

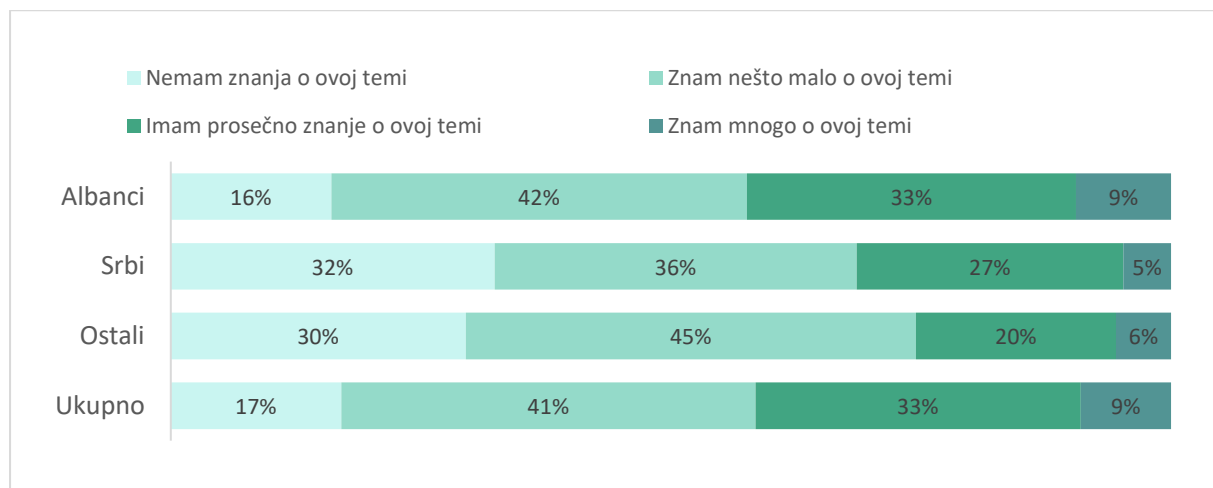
Dalje raščlanjivanje podataka pokazuje da rod takođe ima malu razliku u svesti o potencijalnim opasnostima po životnu sredinu: 16% muškaraca i 18% žena izjavilo je da ne zna, 43% muškaraca i 40% žena reklo je da zna malo, 32% muškaraca i 33% žena je tvrdilo da ima prosečno znanje, a isti procenat muškaraca i žena (9%) tvrdi da zna mnogo o ovoj temi.

Slika 3 Koliko znate o potencijalnim ekološkim pretnjama za zdravlje vas i vaše porodice? – po polovima

Kosovski Albanci generalno tvrde da su svesni ekoloških pretnji više od Srba i učesnika iz drugih etničkih grupa.

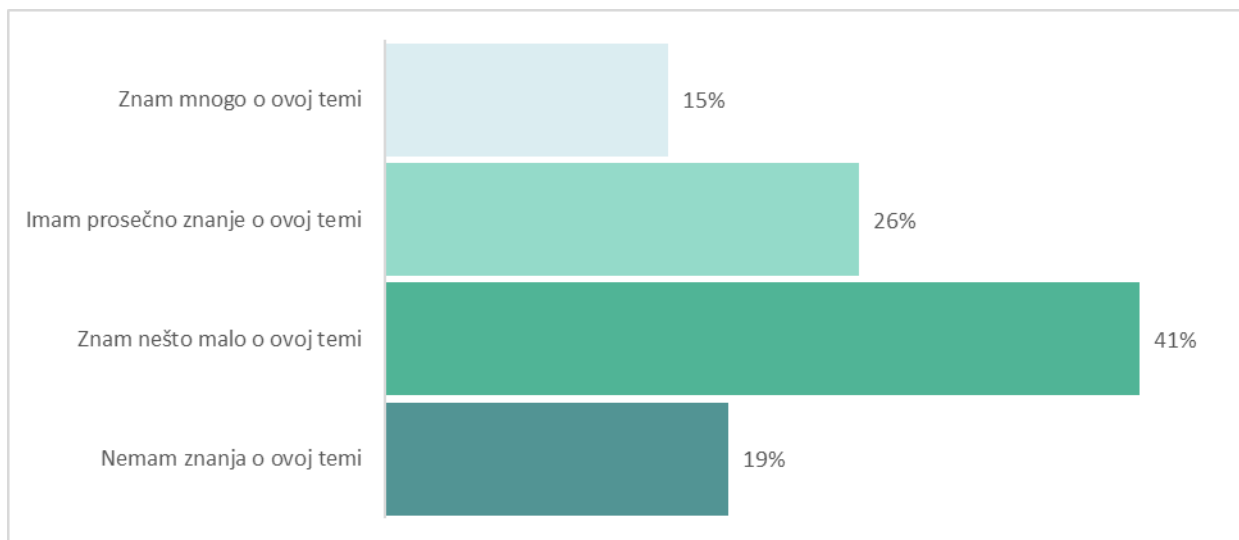
Slika 4 Koliko znate o potencijalnim ekološkim pretnjama za zdravlje vas i vaše porodice? – po etničkim grupama

Percepcija ljudi o njihovom znanju i svesti o svojim pravima na zdravu i čistu životnu sredinu ne razlikuje se mnogo od pitanja uticaja na zdravlje. 19% ispitanika je izjavilo da nema znanja, 41% je reklo da zna malo, 26% je reklo da ima prosečno znanje, a na kraju 15% je izjavilo da zna mnogo o ovoj temi.

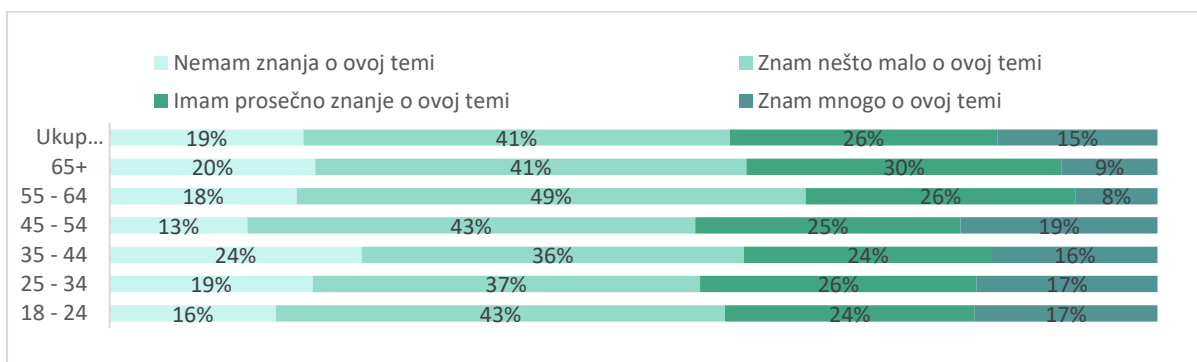
Slika 5 Šta mislite, koliko znate o svom pravu da živite u zdravom i čistom životnom okruženju?

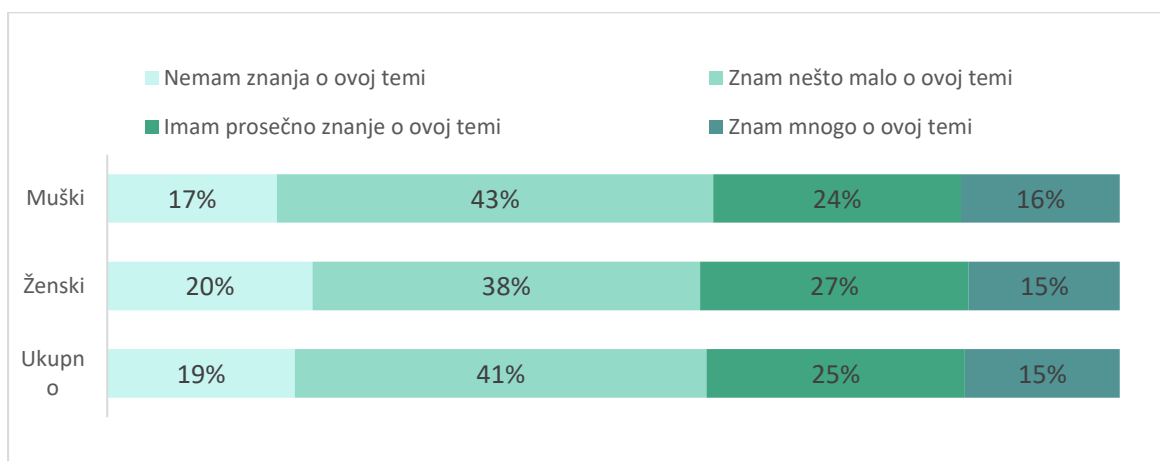
Čini se da ispitanici u starosnoj grupi 45-54 imaju više znanja o pravu na život u zdravoj i čistoj životnoj sredini, pri čemu samo 13% njih navodi da nema saznanja o ovom pravu, 43% da ima malo znanja, 25% da imaju prosečno znanje i 19% da znaju dosta o tome. Slično, samo 16% najmlađe grupe (18-24) je reklo da nema znanja, zatim 43% koji su tvrdili da znaju malo, 24% koji su rekli da imaju prosečno znanje i na kraju 17% koji su tvrdili da znaju mnogo o tome.

Slika 6 Šta mislite, koliko znate o svom pravu da živite u zdravom i čistom životnom okruženju? - po starosnim grupama

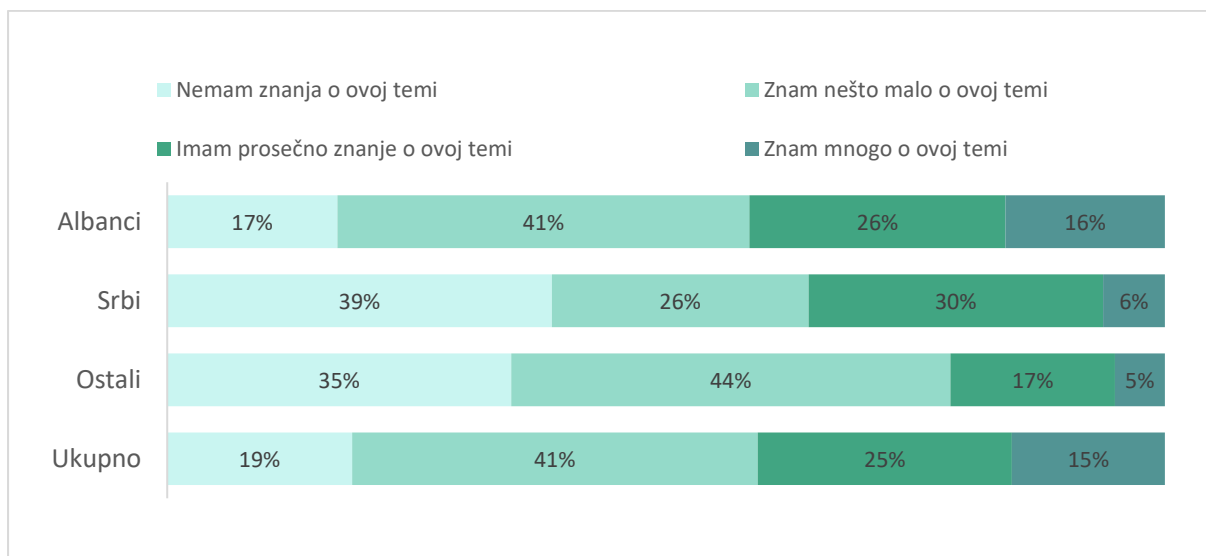
Podaci pokazuju da nema značajnih razlika između muškaraca i žena u poznavanju prava na zdravu i čistu životnu sredinu. Na primer, 20% žena je reklo da ne zna o ovom pravu, u poređenju sa 17% muškaraca. 38% učesnica izjavilo je da malo zna o ovom pravu, u poređenju sa 43% muškaraca. 27% žena je reklo da ima prosečno znanje o ovoj temi, u poređenju sa 24% muškaraca. Konačno, 16% muškaraca i 15% žena tvrdilo je da zna mnogo o ovoj temi.

Slika 7 Šta mislite, koliko znate o svom pravu da živite u zdravom i čistom životnom okruženju? - po polovima

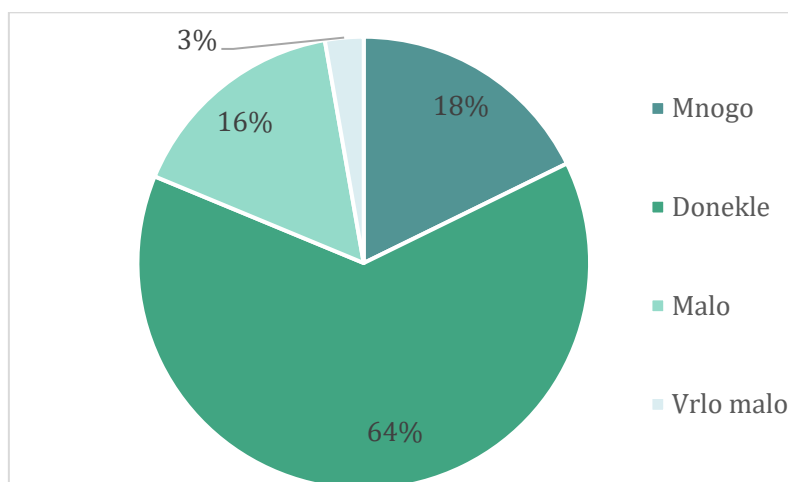
Kao i kod pitanja o poznavanju potencijalnih ekoloških pretnji po zdravlje, Albanci se izjašnjavaju o višim nivoima svesti o pravu na život u zdravoj i čistoj životnoj sredini, a samo 17% njih navodi da nema znanja o ovoj temi. Ovo u poređenju sa zabrinjavajućih 39% srpskih učesnika i 35% pripadnika drugih etničkih grupa.

Slika 8 Šta mislite, koliko znate o svom pravu da živite u zdravom i čistom životnom okruženju? - po etničkim grupama

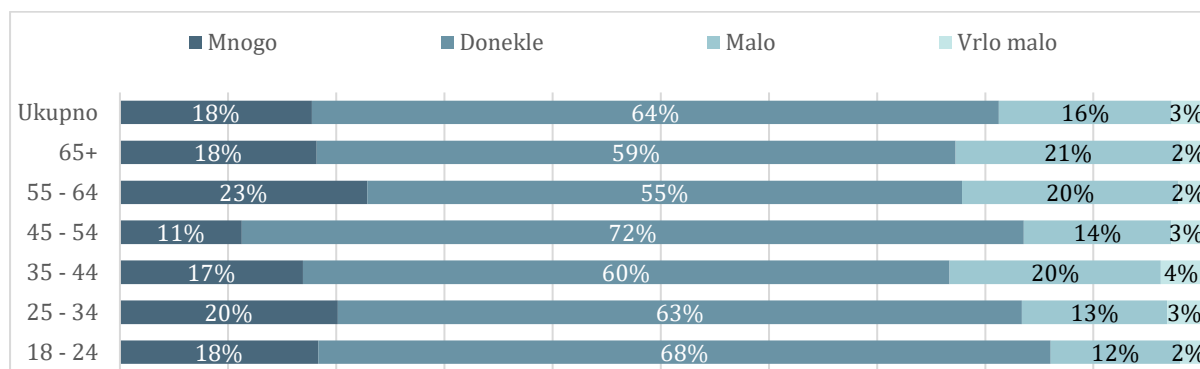
Svest ljudi o tome da li je Kosovo pogođeno klimatskim promenama bila je visoka, sa 64% njih koji veruju da je Kosovo u izvesnoj meri pogođeno, a 18% kaže da je Kosovo mnogo pogođeno. Sa druge strane, 16% veruje da je Kosovo malo pogođeno, a 3% veruje da je veoma malo pogođeno.

Slika 9 Da li mislite da je Kosovo pogođeno klimatskim promenama?

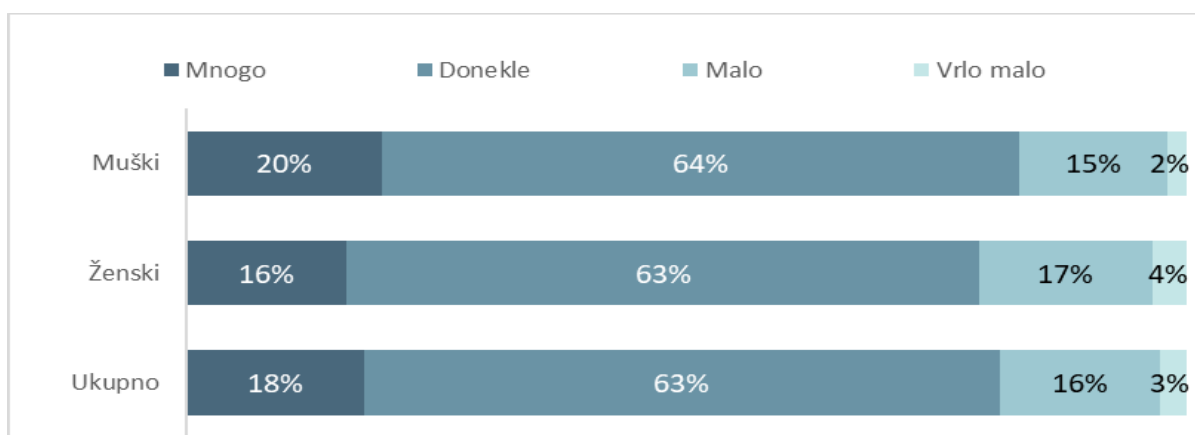
Čini se da ispitanici svih uzrasta razmišljaju slično u pogledu uticaja klimatskih promena na Kosovu. Samo 18% starijih (>65) veruje da je Kosovo pod velikim uticajem klimatskih promena, 23% starosne grupe 55-64, 20% mladih odraslih (25-34) i 18% mladih (18- 24). Većina učesnika, sa malim varijacijama između starosnih grupa, veruje da je Kosovo donekle pogođeno klimatskim promenama. Ovo pokazuje da postoji opšti konsenzus među svim starosnim grupama da su klimatske promene više od koncepta. Međutim, činjenica da je značajna većina odgovorila „donekle“ na ovo pitanje ukazuje da postoji konfuzija o tome šta su uticaji klimatskih promena i kako oni utiču na Kosovo.

Slika 10 Da li mislite da je Kosovo pogođeno klimatskim promenama? - podeljeno po starosnim grupama

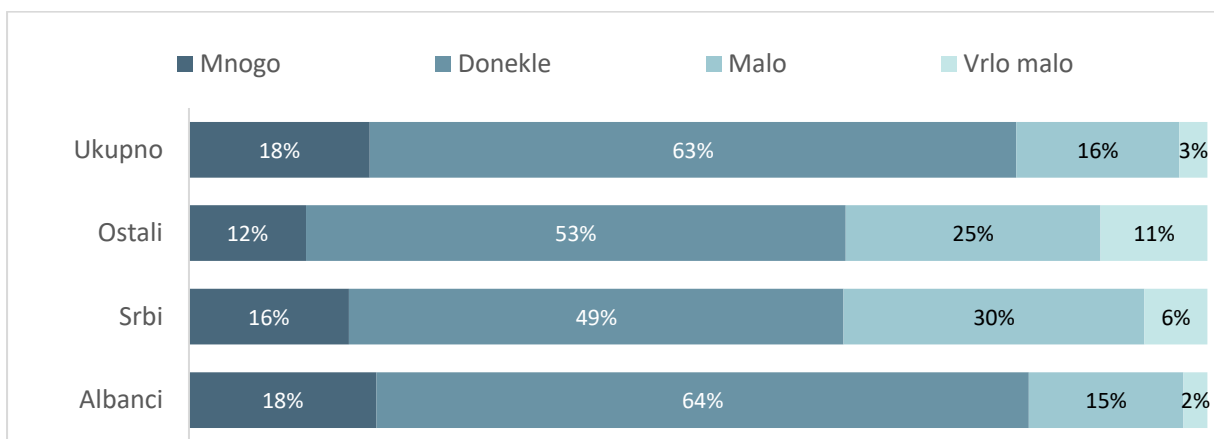
Izgleda se da muškarci i žene isto razmišljaju o uticaju klimatskih promena na Kosovo. 20% muškaraca misli da to utiče mnogo, 64% misli da utiče u određenoj meri, 15% misli da to utiče malo, a 2% misli da utiče veoma malo. Slično, 16% žena misli da klimatske promene utiču na Kosovo mnogo, 63% misli da donekle utiču, 17% je izjavilo da utiču malo, a 4% misli da to utiče veoma malo.

Figure 11 Da li mislite da je Kosovo pogođeno klimatskim promenama? - po polovima

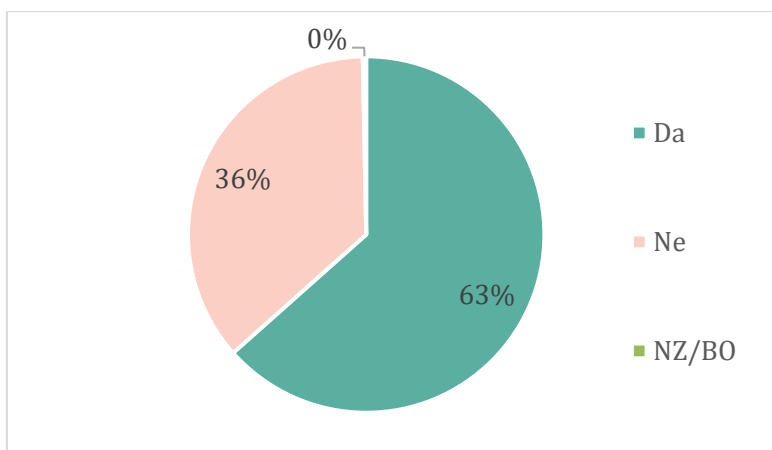
Izgleda da sve etničke grupe imaju slična uverenja o uticaju klimatskih promena na Kosovu. Na primer, 64% Albanaca, 49% Srba i 53% pripadnika drugih etničkih grupa veruje da je Kosovo donekle pogođeno klimatskim promenama, dok samo 2% učesnika Albanaca, 6% srpskih učesnika i 11% ispitanika iz drugih etničkih grupa veruju da je Kosovo veoma malo pogođeno klimatskim promenama.

Slika 12 Da li mislite da je Kosovo pogođeno klimatskim promenama? - po etničkim grupama

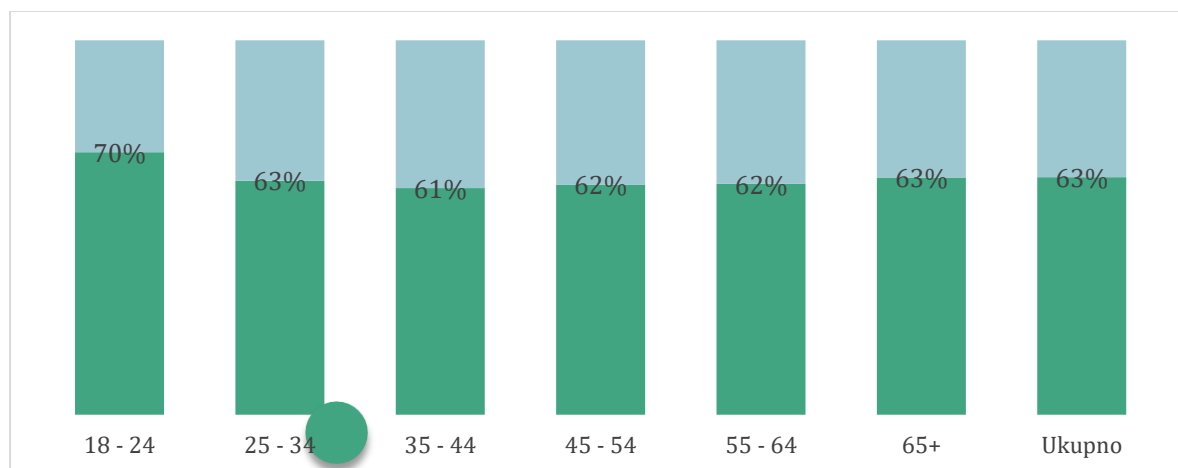
Na pitanje da li su čuli za klimatske promene, većina ispitanika (63%) je odgovorila da je čula za njih, dok je 36% odgovorilo da nije čulo za njih.

Slika 13 Da li ste čuli za klimatske promene?

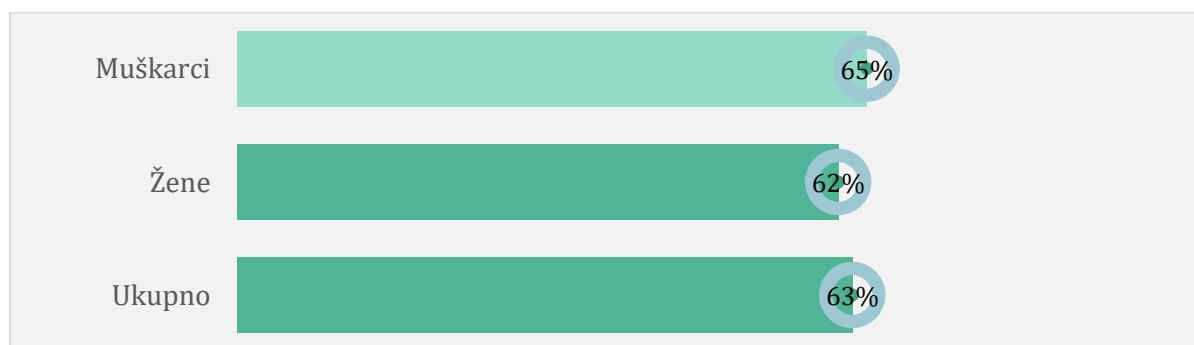
Iako su mladi (18-24) izjavili da malo znaju o uticaju klimatskih promena na njihovo zdravlje, velika većina njih - otprilike 70% - čula je za to. Ovo je pozitivan nalaz, imajući u vidu da mladi ljudi čine većinu stanovništva na Kosovu i snose snažnu obavezu zaštite životne sredine i promovisanja održivog života. Ipak, ostale grupe su pokazale procenete koji nisu daleko od ovog, od 61 - 63 %. Pored toga, u savremenom dobu sa brzim pristupom globalnim informacijama, rezultati pokazuju da mlada starosna grupa dobija stalne vesti i to ih pokreće ka svesti o klimatskim promenama i klimatskim akcijama. Međutim, razlika između njihovog odgovora na slušanje o klimatskim promenama i saznanja o uticaju klimatskih promena na njihovo zdravlje ukazuje na to da samo dobijaju vesti, ali bez dalje dubinske analize. Uključivanje nauke o klimatskim promenama i klimatske politike u nastavni plan i program obrazovnog sistema podržalo bi smanjenje ovih neslaganja.

Slika 14 Da li ste čuli za klimatske promene? – po starosnim grupama

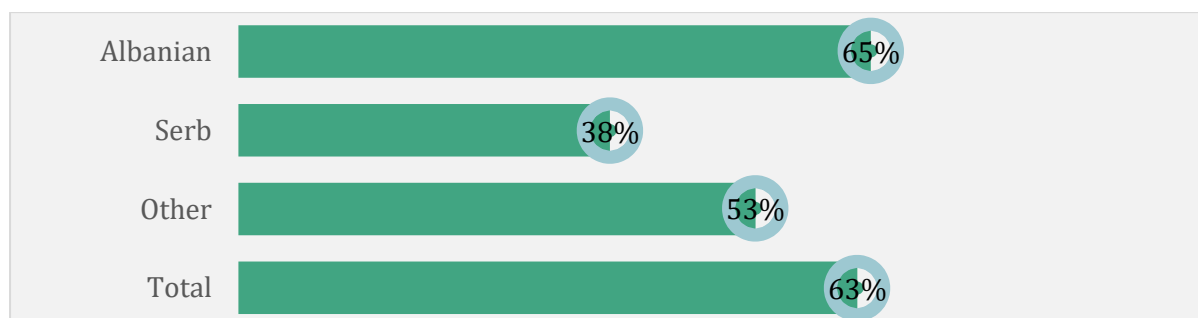
Slika 15 sa podacima podeljenim po rodu/polu pokazuje da se, opet, čini da rod nije odlučujući faktor u svesti, znanju ili pristupu informacijama o klimatskim promenama. 65% muškaraca i 62% žena kaže da je čulo za to.

Slika 15 Da li ste čuli za klimatske promene? - po polovima

Među većinom etničkih grupa, većina učesnika je čula za klimatske promene: 65% Albanaca i 53% ispitanika iz drugih etničkih grupa. Međutim, cifra za srpske učesnike je prilično niža, a manje od polovine njih (38%) reklo je da je čulo za klimatske promene.

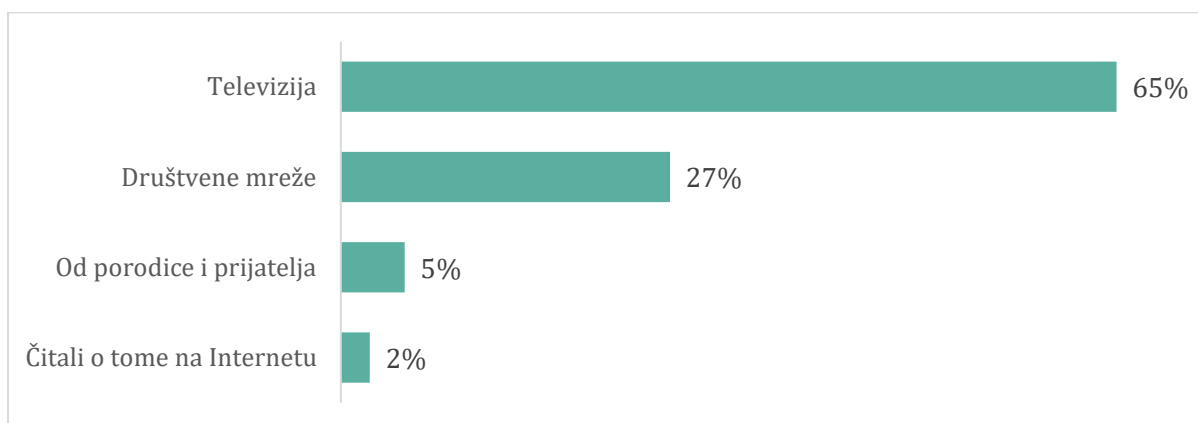
Slika 16 Da li ste čuli za klimatske promene? - po etničkim grupama

Slika 17 (ispod) pokazuje način na koji ljudi čuju o klimatskim promenama. Televizija (65%) je najčešća, možda zato što se ekološke katastrofe najčešće i najefikasnije prikazuju kao TV slike. Posle TV-a, društvene mreže (27%) su drugi najčešći izvor. Ovo jeste za očekivati, imajući u vidu rasprostranjenost društvenih mreža u informacionom okruženju mnogih ljudi. Slike na TV-u i društvenim mrežama pomažu ljudima da u realnom vremenu vide štetu uzrokovanu klimatskim promenama i stoga su moćnije od razgovora. Podaci pokazuju da učesnici ne razgovaraju mnogo o uticaju klimatskih promena sa porodicom i prijateljima: samo 5% ispitanika kaže da je čulo za klimatske promene na ovaj način. Na kraju, samo 2% ispitanika je reklo da je čitalo o klimatskim promenama na Internetu.

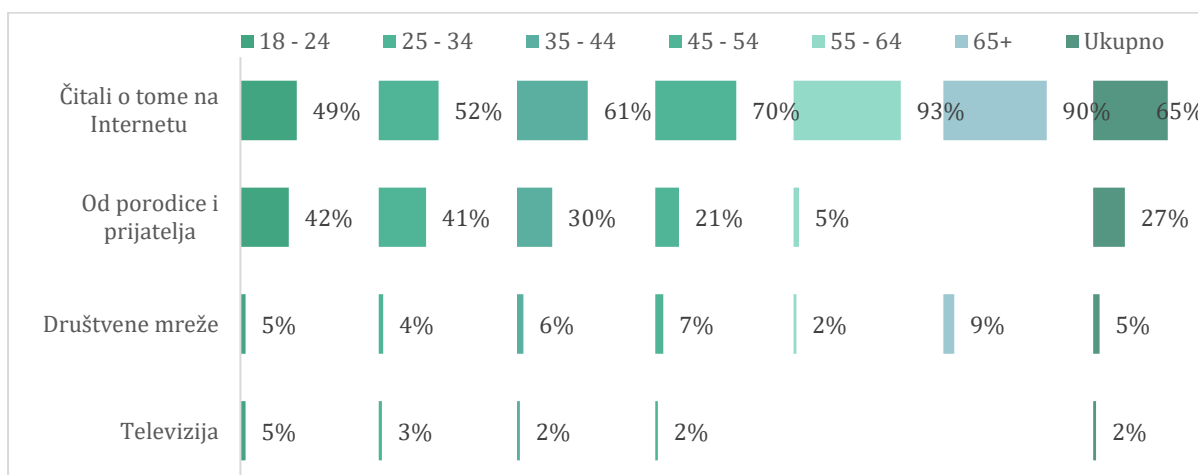
Slika 17 Gde ste čuli za klimatske promene?

Raščlanjivanje podataka po godinama starosti sugerše da izvor informacija o klimatskim promenama prati šire norme medijskih navika i slobodnog vremena. 90% najstarije grupe (>65) i 93% onih od 55-64 godine kaže da je čulo za klimatske promene preko televizije; cifre su 52% mlađih odraslih (od 25-34) i 49% mladih (18-24).

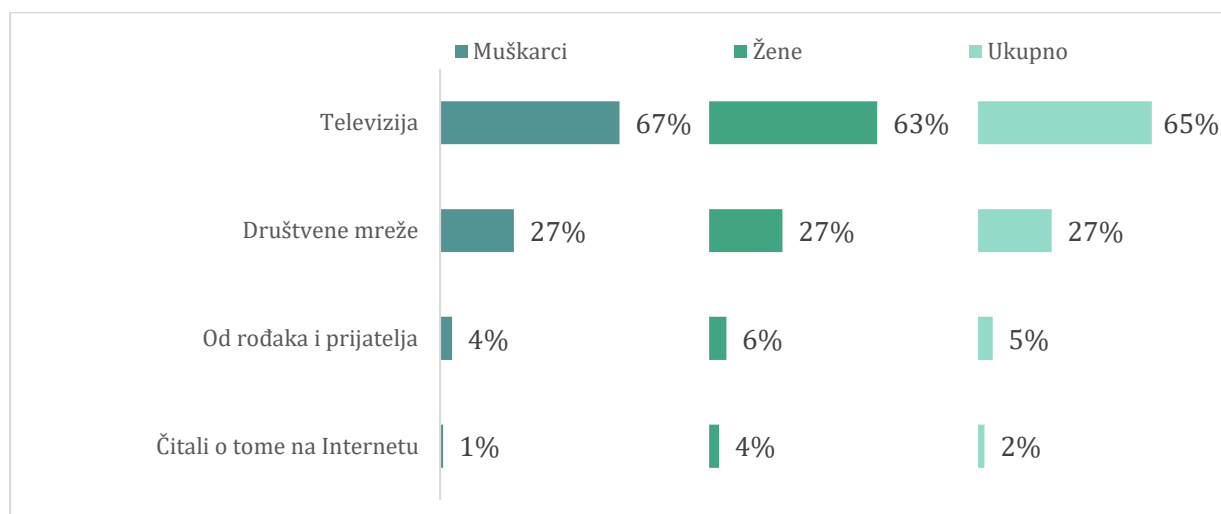
Društvene mreže su drugi najčešći izvor za mlađe odrasle osobe, a najmanje za starije. 42% mladih (18-24) i 41% mlađih odraslih (25-34) reklo je da je čulo za klimatske promene preko društvenih mreža. Sa druge strane, društvene mreže su bile izvor za samo 5% učesnika u starosnoj grupi 55-64 i za 0% onih starijih od 65 godina.

Slika 18 Gde ste čuli za klimatske promene? - po starosnim grupama

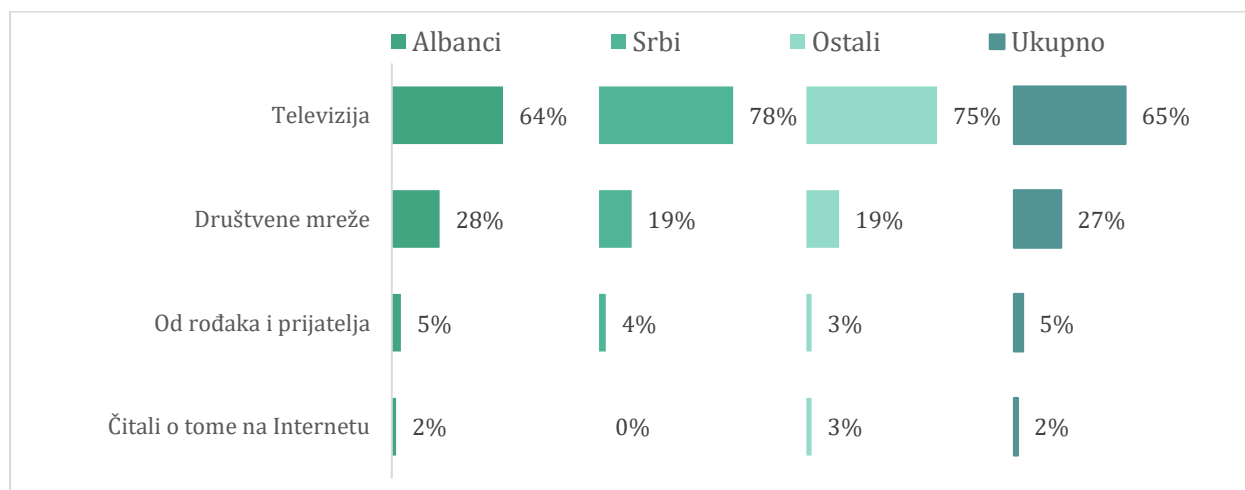
Slika 19 ne pokazuje značajnu razliku u tome kako muškarci i žene čuju o klimatskim promenama.

Slika 19 Gde ste čuli za klimatske promene? - po polovima

Televizija je značajniji izvor informacija za srpske učesnike, sa 78% njih koji su potvrdili da su čuli za klimatske promene preko televizije, zatim dolaze 75% učesnika iz drugih etničkih grupa i 64% Albanaca. Društvene mreže su drugi najčešći izvor za sve etničke grupe, ali sa drugačijim balansom: 28% Albanaca tvrdi da je čulo za klimatske promene uglavnom preko društvenih mreža, pa slede Srbi (19%) i druge etničke grupe (19%).

Slika 20 Gde ste čuli za klimatske promene? - po etničkim grupama

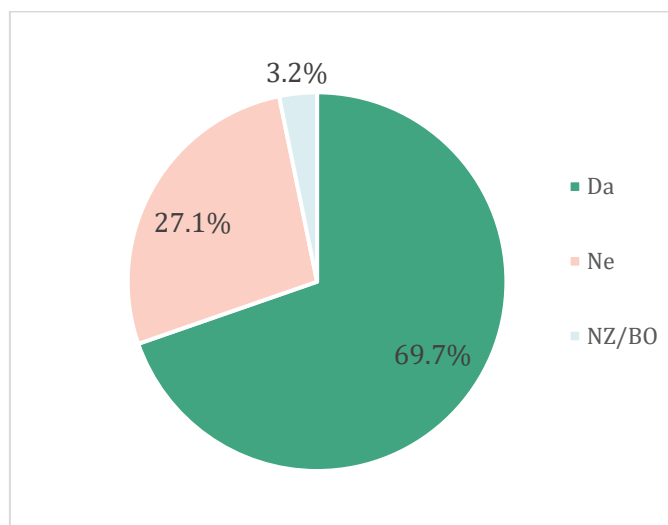

Mišljenja ljudi o ublažavanju klimatskih promena

Da bi se bolje sprečile ekološke katastrofe ljudi treba da promene svoje ponašanje u odnosu na životnu sredinu. To bi doprinelo ublažavanju efekata klimatskih promena koje se već mogu osetiti kroz ekstremnije temperature, promene učestalosti ili količine kiše i ekstremnije oluje.

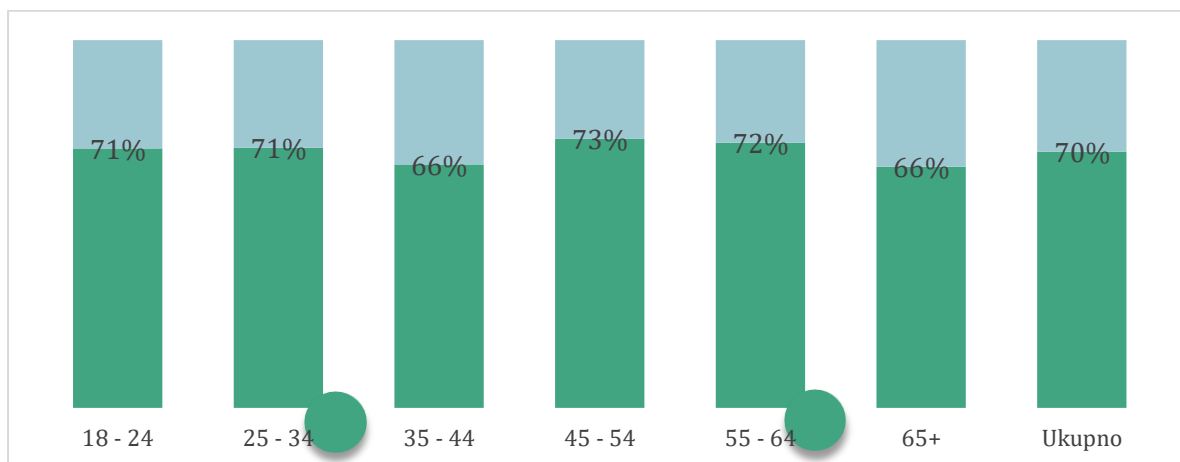
69,7% ispitanika smatra da se klima menja, dok 27,1% njih veruje da se ne menja, a 3,2% ili nije znalo ili je odbilo da odgovori.

Slika 21 Da li smatrate da se obrazac klime menja?

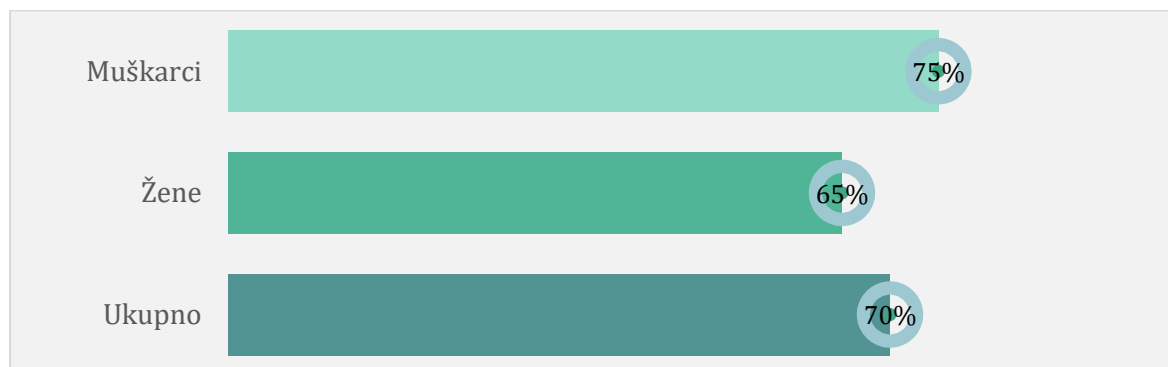
Podaci raščlanjeni prema starosti, kao što se vidi na slici ispod, ne pokazuju značajne razlike između starosnih grupa. Približno 70% ispitanika svih starosnih grupa smatra da se klima menja.

Slika 22 Da li smatrate da se obrazac klime menja? - po starosnim grupama

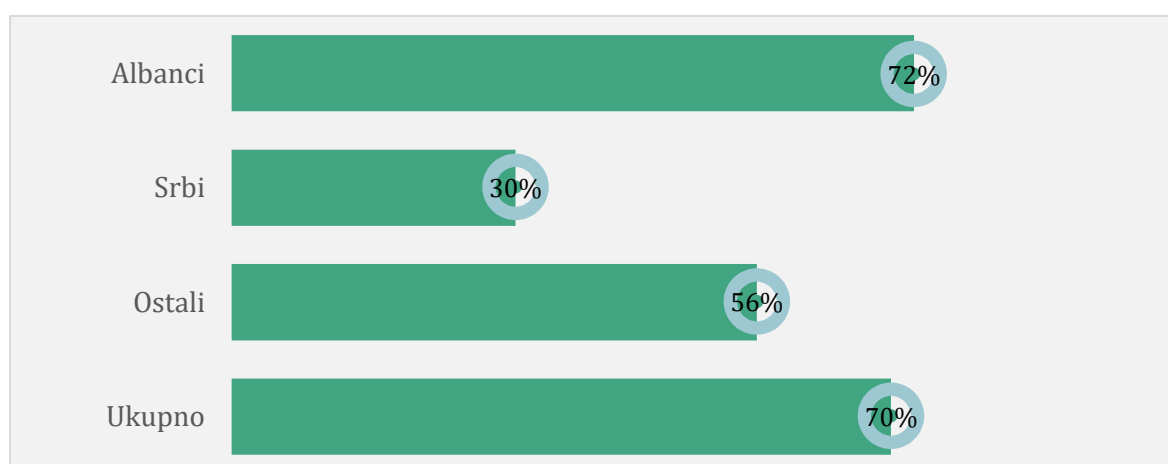
Kada je reč o polnim razlikama, 75 odsto muškaraca veruje da se klima menja, u poređenju sa 65 odsto žena.

Slika 23 Da li smatrate da se obrazac klime menja? - po polovima

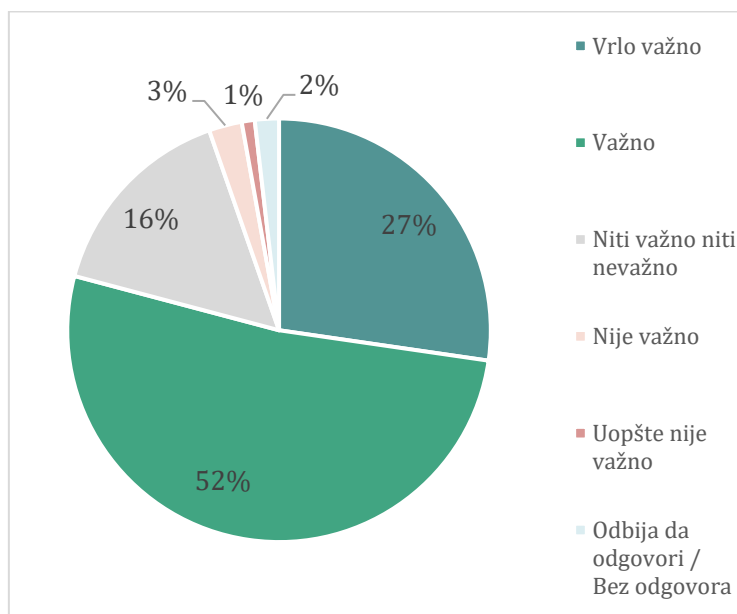
Podaci pokazuju značajnu razliku u svesti o klimatskim promenama među etničkim grupama: oko 72% Albanaca smatra da se klima menja, u poređenju sa 30% Srba i 56% učesnika iz drugih etničkih grupa. Ovo bi moglo biti povezano sa njihovim načinom primanja informacija. Televizija je marginalno značajniji izvor informacija za srpske učesnike, a njih 78% potvrđuje da je čulo za klimatske promene preko televizije. U poređenju sa društvenim mrežama ili čitanjem članaka na Internetu, lokalna televizija ima tendenciju da manje izveštava o klimatskim promenama. Informacije na društvenim mrežama ili Internetu se osvežavaju bržim tempom i dopiru do veće publike. Obrazovni sistem na Kosovu obezbeđuje usklađene nastavne planove i programe za sve etničke grupe, ali u praksi mogu postojati razlike. Nedostatak kvalitetnog obrazovanja i nastavnog plana i programa koji ne uključuje lekcije o ekologiji i klimatskim naukama može doprineti razlikama u svesti o klimatskim promenama među etničkim grupama.

Slika 24 Da li smatrate da se obrazac klime menja? - po etničkim grupama

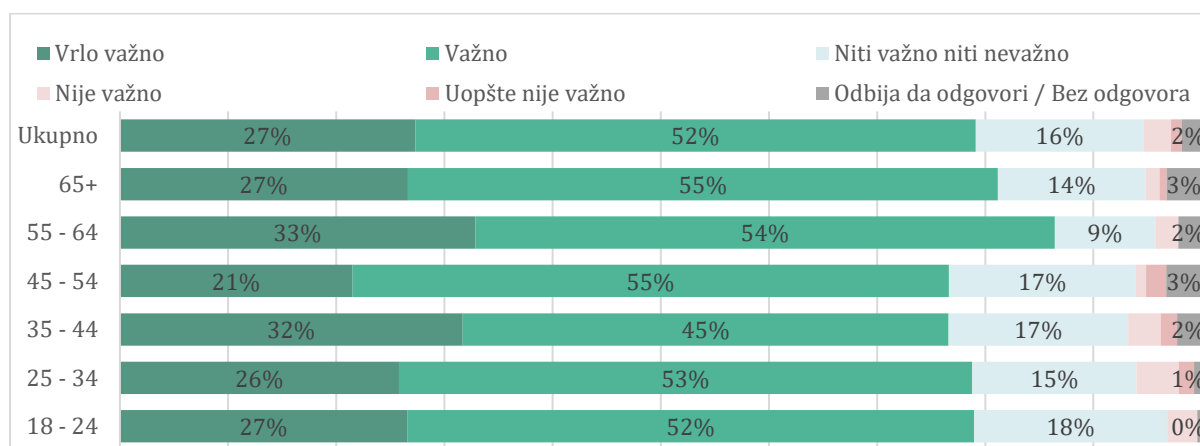
Učesnici su takođe upitani koliko su klimatske promene za njih važne. Više od polovine ispitanika (52%) smatra pitanje klimatskih promena važnim, a 27% veoma važnim. Sa druge strane, 16% njih smatra ovo pitanje ni važnim ni nevažnim, 3% nevažnim, a 1% uopšte nevažnim, dok 2% njih nije znalo ili je odbilo da odgovori.

Slika 25 Koliko je za vas važno pitanje klimatskih promena?

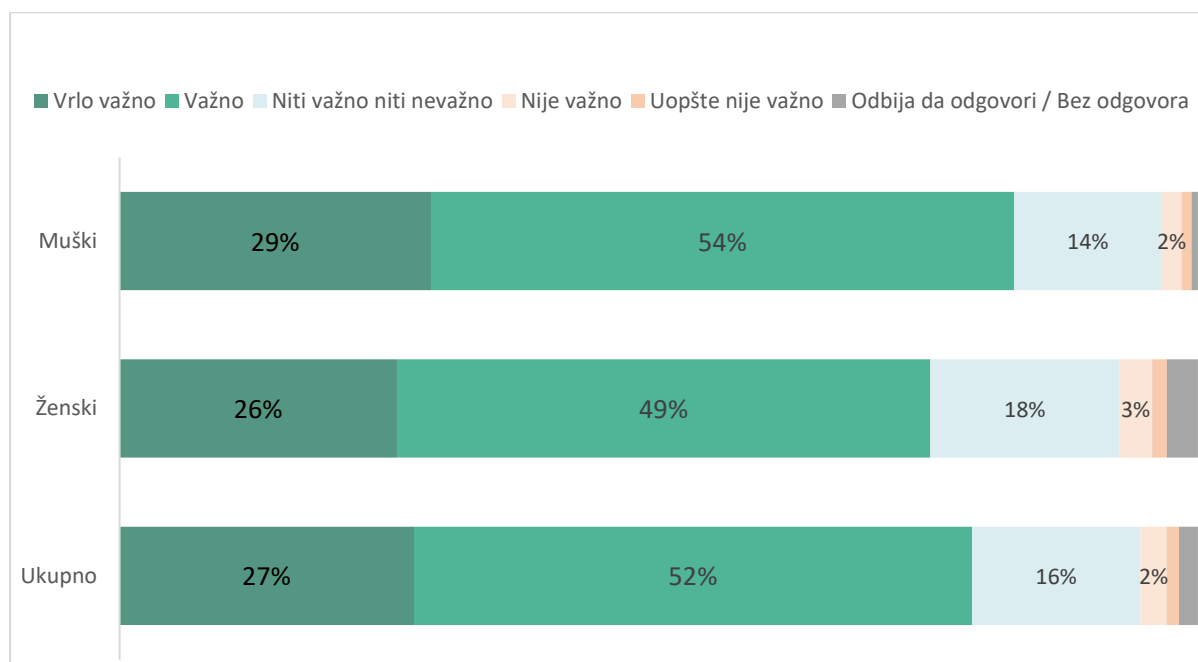
Slika 26 pokazuje samo male razlike između starosnih grupa. Više od 50% ispitanika iz svake starosne grupe smatra da su klimatske promene važno pitanje za njih.

Slika 26 Koliko je za vas važno pitanje klimatskih promena? - po starosnim grupama

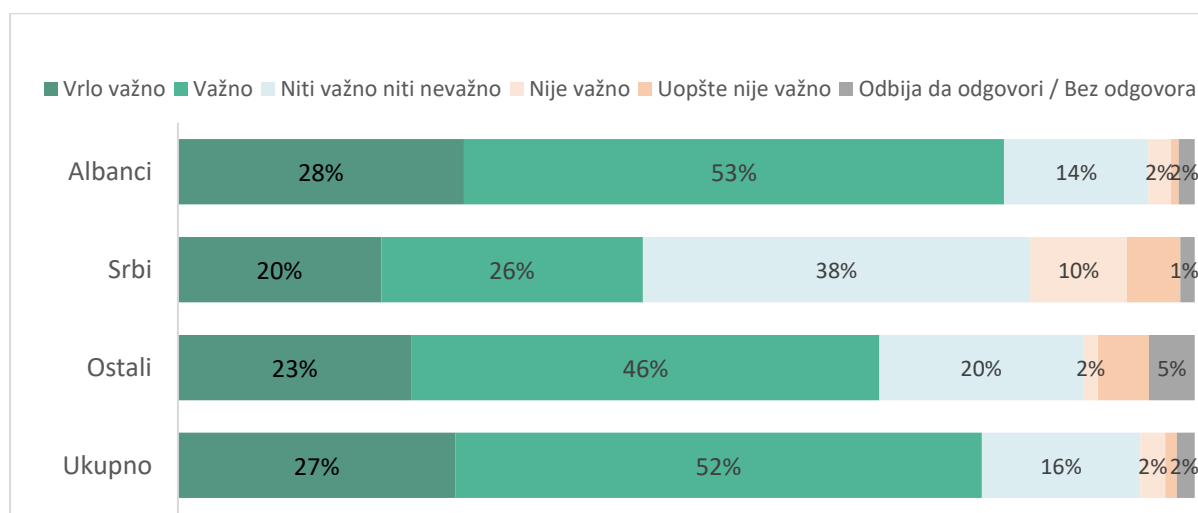
Ponovo nema velikih razlika između muškaraca i žena kada je reč o njihovoj proceni značaja klimatskih promena. 29% muškaraca smatra pitanje klimatskih promena veoma važnim za njih, uz 26% žena; 54% muškaraca vidi klimatske promene kao važne, prema 49% žena.

Slika 27 Koliko je za vas važno pitanje klimatskih promena? - po polovima

Ne postoji značajan disparitet među etničkim grupama koje kažu da su klimatske promene veoma važno pitanje za njih, sa svima između 20% i 30%. Mnogo je značajniji disparitet među onima koji to smatraju važnim: 53% učesnika Albanaca, 26% Srba i 46% pripadnika drugih etničkih grupa.

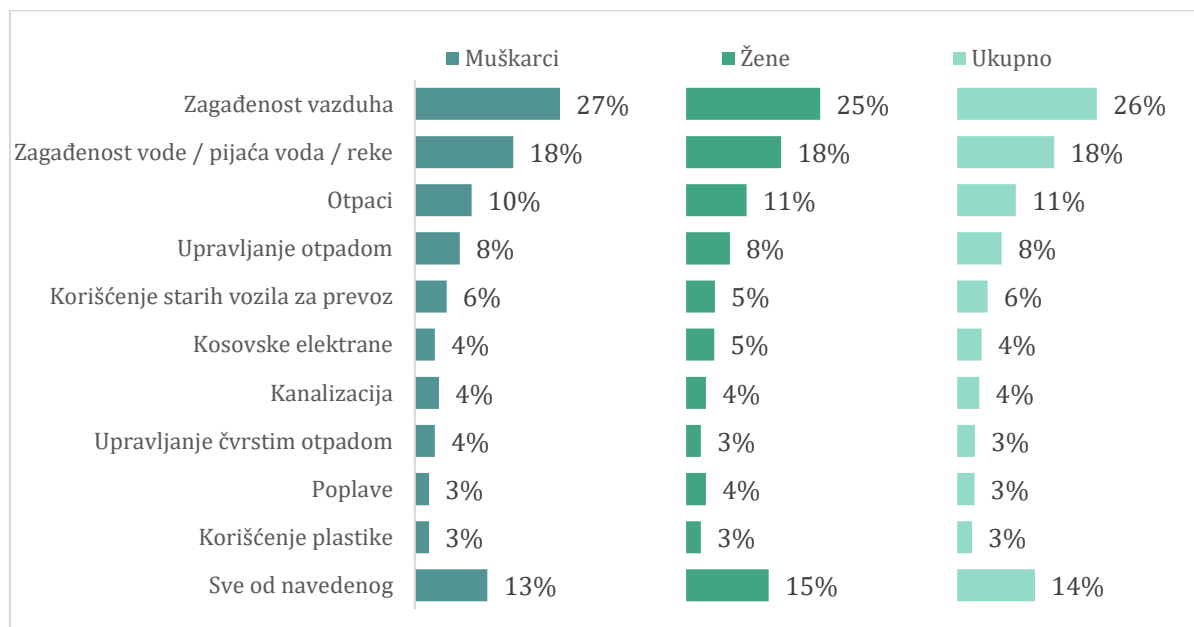
Slika 28 Koliko je za vas važno pitanje klimatskih promena? – po etničkim grupama

Kao što pokazuje slika 29 (dole), kada su zamoljeni da identifikuju svoje glavne probleme sa liste ekoloških pitanja, ispitanici su najčešće birali zagađenje vazduha kao najhitnije (26%). Sledilo je zagađenje vode/vode za piće/reka (18%), smeća (11%), loše upravljanje otpadom (8%), korišćenje starih vozila za transport (6%), elektrane (4%), kanalizacija (4%), upravljanje čvrstim otpadom (3%), poplave (3%) i plastika (3%). 14% njih je navelo sve navedeno.

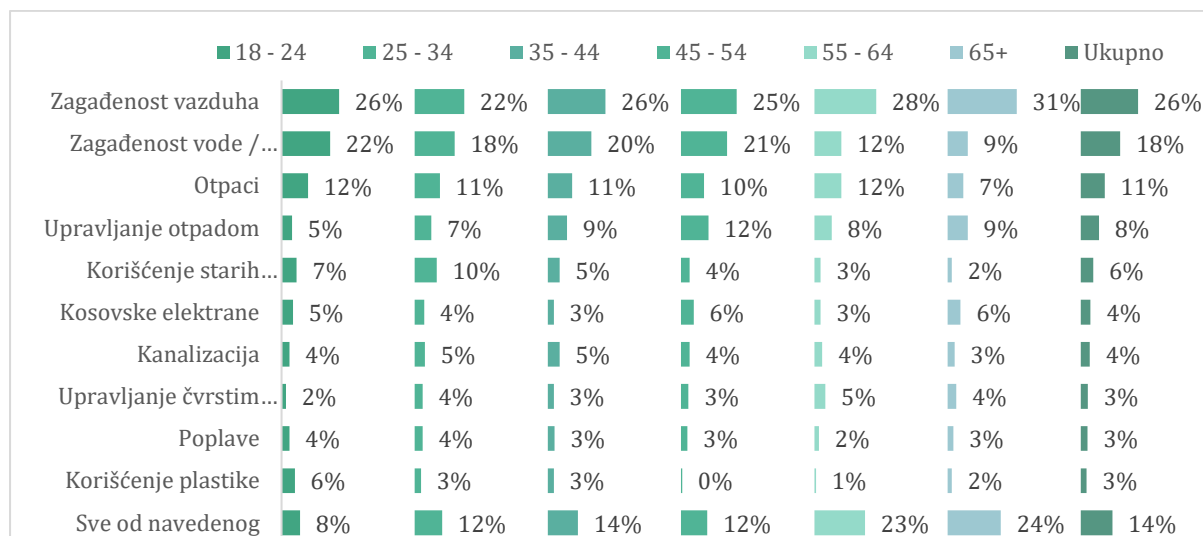
Slika 29 Sa ove liste ekoloških pitanja koja pogađaju Kosovo, šta je za vas najviše zabrinjavajuće?

Podaci raščlanjeni po godinama ne menjaju značajno hijerarhiju zabrinutosti: svi uzrasti smatraju da je zagađenje vazduha najveća pretnja za njih. Ispod toga, među starijim osobama (>65) postoji manje izražen prioritet zabrinutosti: samo 9% njih vidi zagađenje vode/vode za piće/reka kao svoju najveću zabrinutost, u poređenju sa oko 20% mladih, odraslih i ispitanika srednjih godina.

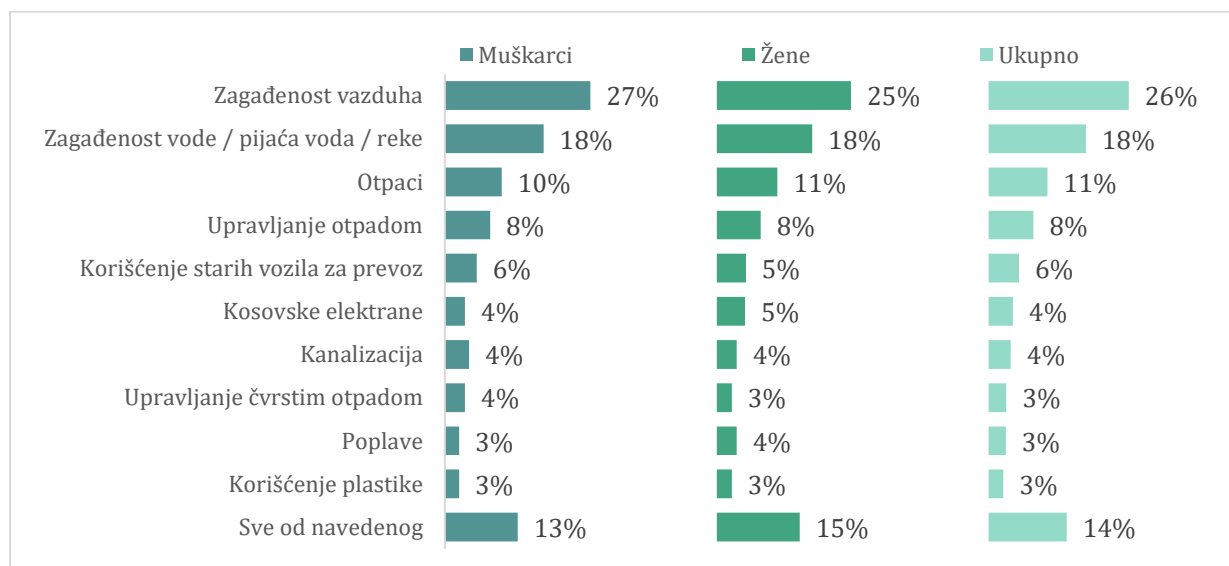
Iako je zagađenje plastikom prepoznato širom sveta kao glavni problem životne sredine, s obzirom na njegov uticaj na kvalitet vode, dobrobit životinja i zdravlje ljudi, naši podaci pokazuju da se na Kosovu smatra manjim prioritetom na osnovu odgovora na ovo istraživanje. 0% ispitanika starosti 45-54 godine i samo 1% onih od 55-64 godine smatra plastiku najvećom pretnjom. U poređenju sa starijima, čini se da su mladi relativno svesniji i zabrinutiji zbog uticaja upotrebe plastike na životnu sredinu: 6% ih je ovo izabralo. Treba napomenuti da je oko 14% učesnika iz svih starosnih grupa izabralo „sve gore navedeno“ (uključujući upotrebu plastike) kao svoju brigu, ali je relativna ravnodušnost prema upotrebi plastike i dalje vredna pažnje.

Slika 30 Sa ove liste ekoloških pitanja koja pogađaju Kosovo, šta je za vas najviše zabrinjavajuće? - po starosnim grupama

Podaci raščlanjeni prema polu ne pokazuju značajne razlike između muškaraca i žena u navođenju njihovih najvećih ekoloških briga. I žene i muškarci rangiraju zagađenje vazduha iznad praga od 20%, praćeno zagađenjem vode (18% učesnika oba pola).

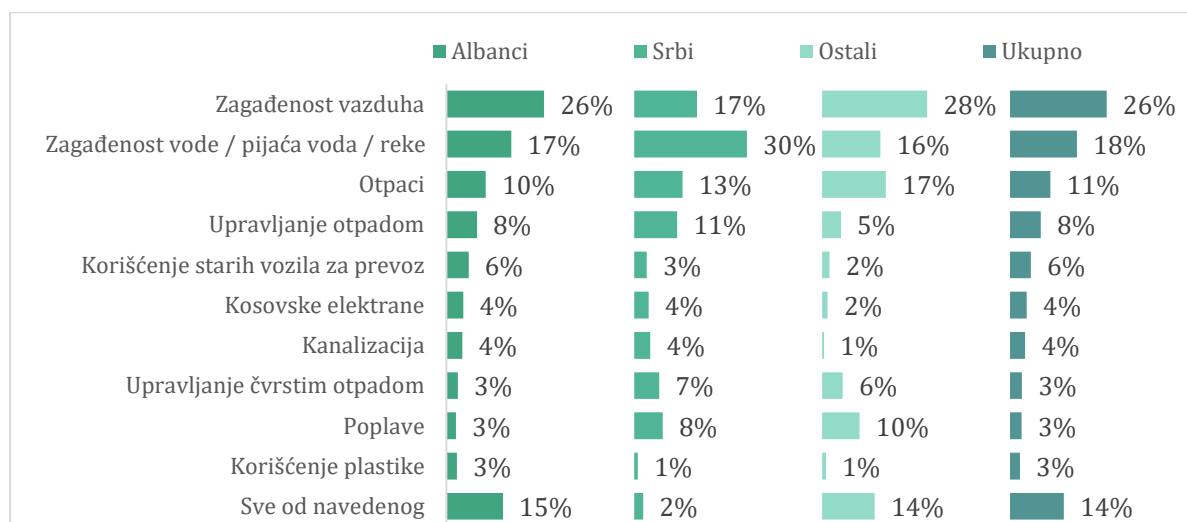
Slika 31 Sa ove liste ekoloških pitanja koja pogađaju Kosovo, šta je za vas najviše zabrinjavajuće? - po polovima

Etnički raščlanjeni podaci otkrivaju neke interesantne razlike: zagađenje vode/vode za piće/reka se smatra najvećim problemom (30%) za učesnike iz redova kosovskih Srba, dok je ono drugo po veličini za kosovske Albance (17%) i treće po veličini za ispitanike iz drugih etničkih grupa (16%). Za kosovske Albance (26%) i ispitanike iz drugih etničkih grupa (28%), zagađenje vazduha ostaje najveća briga, dok se samo 17% srpskih učesnika slaže sa ovim. Ovo bi moglo biti povezano sa razlikama u kvalitetu infrastrukture za vodu za piće među opštinama sa većim procentom jedne etničke grupe u odnosu na drugu. Opštine sa srpskom većinom i

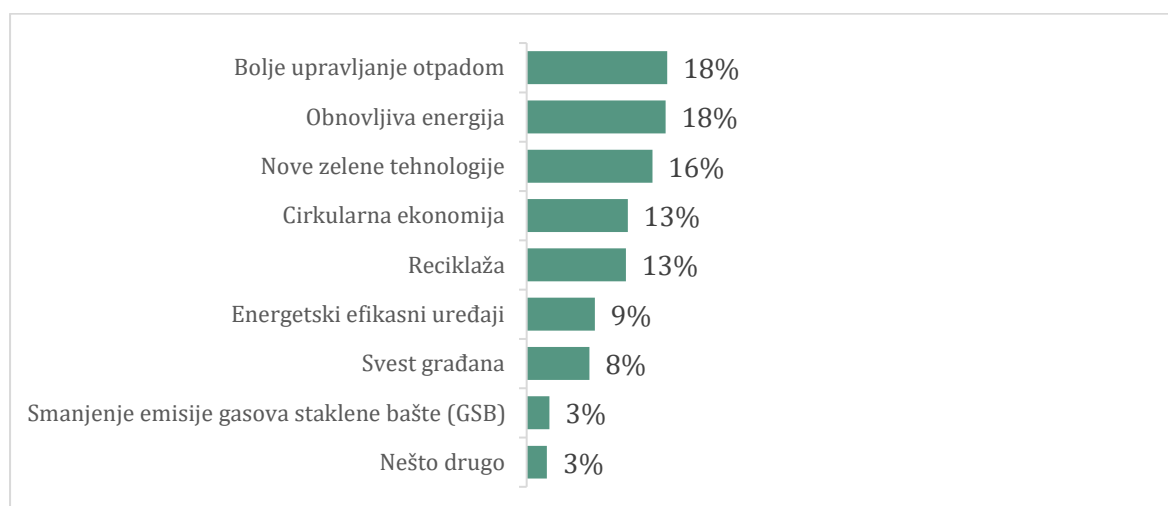
odgovarajuća regionalna vodovodna preduzeća imaju manje koordinacije sa centralnim institucijama u pristupu sredstvima za poboljšanje infrastrukture za vodu za piće.

Slika 32 Sa ove liste ekoloških pitanja koja pogađaju Kosovo, šta je za vas najviše zabrinjavajuće? - po etničkim grupama

Ispitanici su takođe zamoljeni da podele svoja mišljenja o načinima smanjenja negativnih efekata klimatskih promena. Bolje upravljanje otpadom (18%) i korišćenje obnovljive energije (18%) imali su najveći procenat. Rangiranje ostalih opcija za ublažavanje klimatskih promena bilo je: nove zelene tehnologije (16%), cirkularna ekonomija (13%), reciklaža (13%), energetski efikasni uređaji (9%), javna svest (8%), smanjenje emisije gasova staklene bašte (3%), a zatim ostalo (3%).

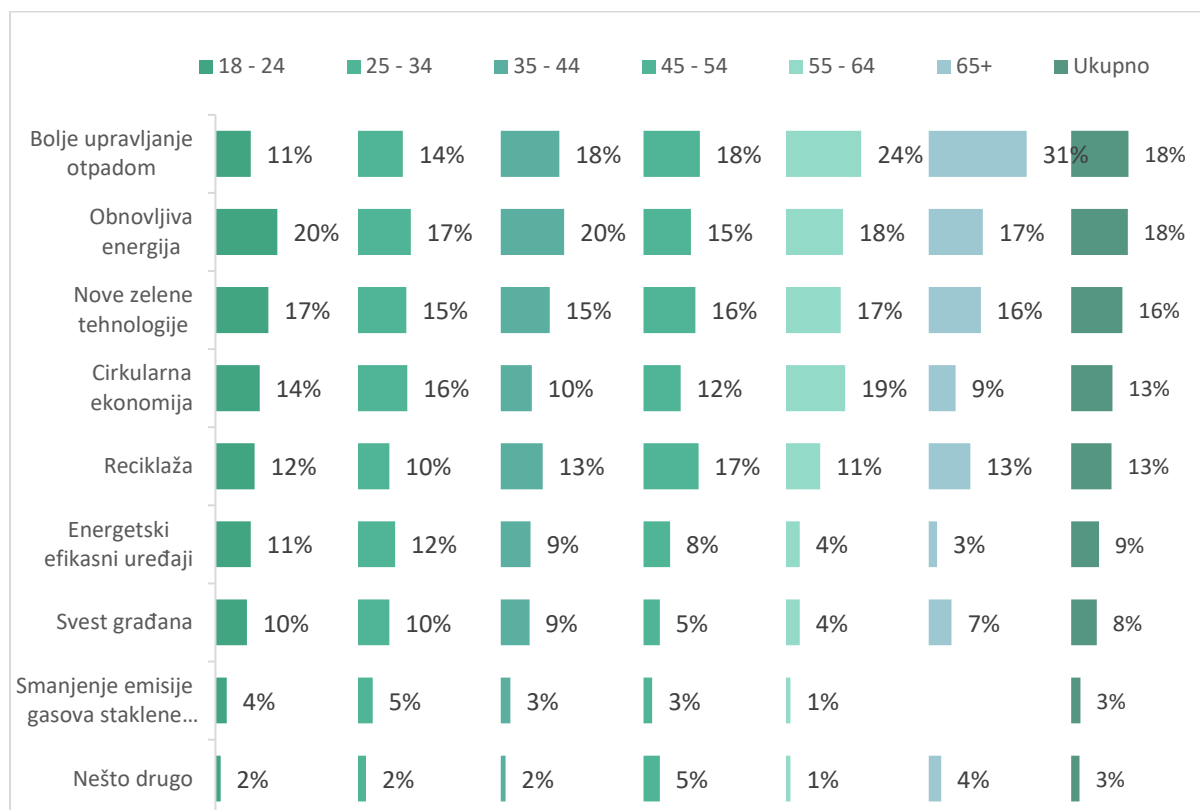
Slika 33 Šta bi po vašem mišljenju pomoglo da se ublaže negativni efekti klimatskih promena?

Dok 31% starijih (>65) smatra da je bolje upravljanje otpadom najbolje za ublažavanje klimatskih promena, samo 11% mladih (18-24) se slaže. Učesnici u svim starosnim grupama podjednako su podržavali obnovljivu energiju, koja je ukupno rangirana na drugom mestu. Dok sektor otpada doprinosi emisijama GSB, sagorevanje fosilnih goriva najviše doprinosi. Međutim, imajući u vidu da je većina učesnika izabrala „upravljanje otpadom“, „bacanje smeća“, „upravljanje čvrstim otpadom“ i „zagađenje plastikom“ kao ekološko pitanje koje ih

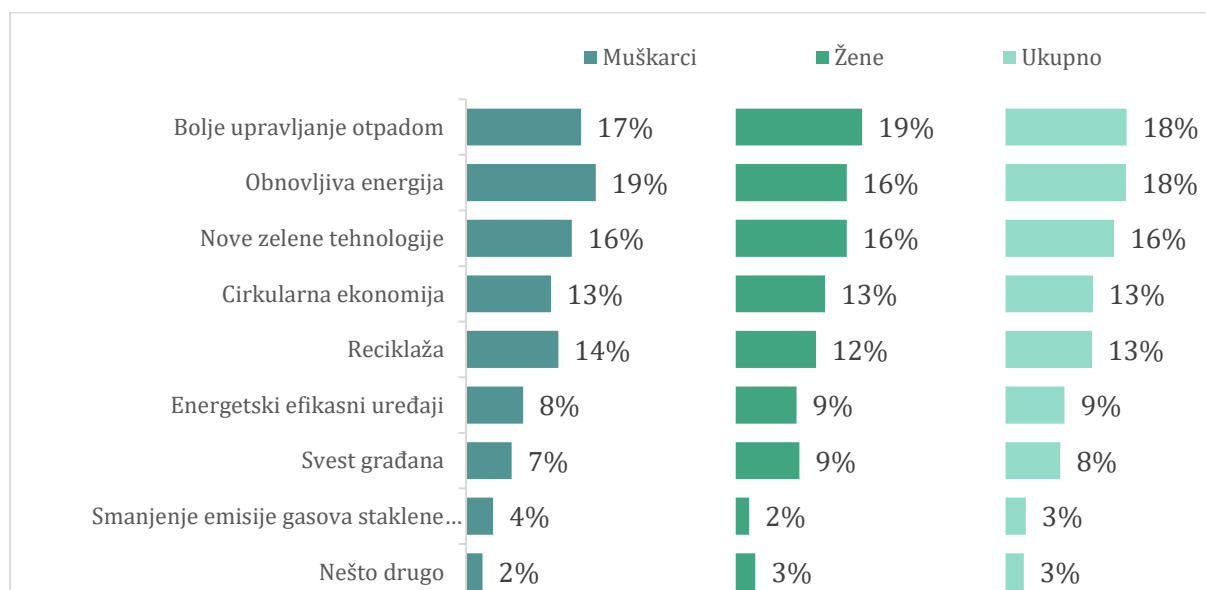
najviše brine, logično je da su izabrali „bolje upravljanje otpadom“ kao najbolje za ublažavanje klimatskih promena. Ovo je uprkos činjenici da bolje upravljanje otpadom zanemarljivo doprinosi ublažavanju klimatskih promena. To dokazuje dve ključne pretpostavke: 1) javnost nije upoznata sa uzrocima klimatskih promena i GSB; i 2) javnost je zabrinuta za ekološko pitanje koje je opipljivije za njihov svakodnevni život, jer vidi svoju životnu sredinu zagađenu čvrstim otpadom.

Slika 34 Šta bi po vašem mišljenju pomoglo da se ublaže negativni efekti klimatskih promena? - po starosnim grupama

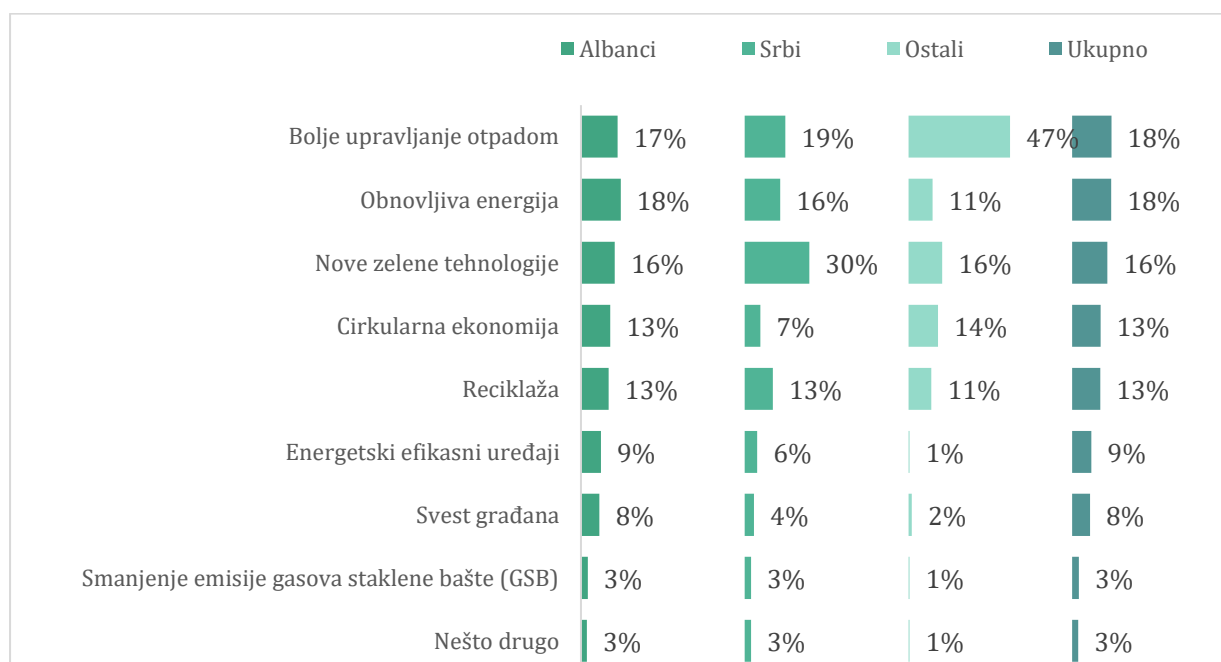
Podaci razvrstani po polu pokazuju da su obnovljivu energiju rangirali muškarci (19%) kao prvo rešenje za suzbijanje negativnih efekata klimatskih promena, a nešto je niže kod žena (16%). I žene (19%) i muškarci (17%) podržavaju bolje upravljanje otpadom.

Slika 35 Šta bi po vašem mišljenju pomoglo da se ublaže negativni efekti klimatskih promena? - po polovima

Etnički raščlanjeni podaci pokazuju da su ispitanici iz drugih etničkih grupa bili znatno više impresionirani (47%) boljim upravljanjem otpadom kao sredstvom za ublažavanje negativnih efekata klimatskih promena, u poređenju sa Srbima (19%) i Albancima (17%). Za zelene tehnologije najviše je zainteresovano 30% Srba (30%), dok su Albanci i ispitanici iz drugih etničkih grupa manje impresionirani (oboje po 16%). Albanci su obnovljivu energiju (18%) rangirali kao najbolje rešenje za ublažavanje klimatskih promena, dok su Srbi (16%) i druge etničke grupe (11%) bili manje optimistični u vezi sa tim.

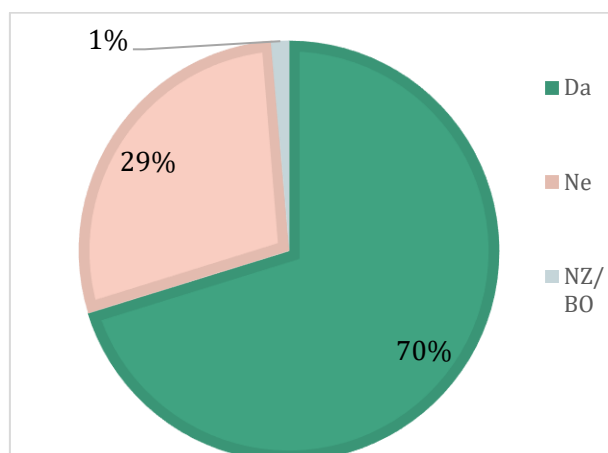
Slika 36 Šta bi po vašem mišljenju pomoglo da se ublaže negativni efekti klimatskih promena? - po etničkim grupama

Mišljenja o finansiranju centralnih institucija za ublažavanje klimatskih promena i podsticanje dekarbonizacije.

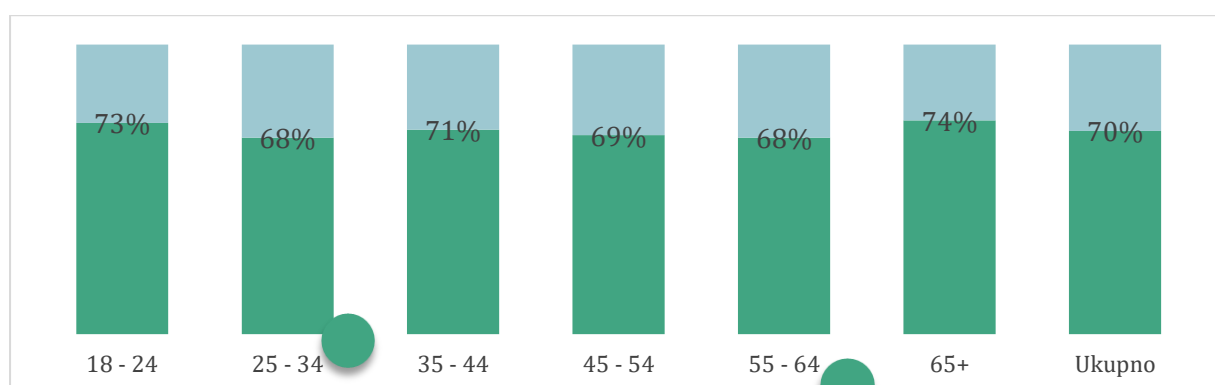
Slika 37 ispod pokazuje da bi značajna većina ispitanika (70%) podržala institucionalno finansiranje za procenu uticaja klimatskih promena na stanovništvo Kosova. Zanimljivih 28% izjavilo je da ne bi podržalo takvo finansiranje, a 1% njih ne zna.

Slika 37 Da li biste podržali institucionalno finansiranje (vašim porezima) za procenu uticaja klimatskih promena na stanovništvo Kosova, kao na primer zagađenost vazduha?

Istraživanje ne pokazuje značajnu razliku između starosnih grupa u podršci institucionalnom finansiranju za procenu uticaja klimatskih promena. Oko 70% ispitanika iz svake starosne grupe smatra da bi podržali takvu procenu.

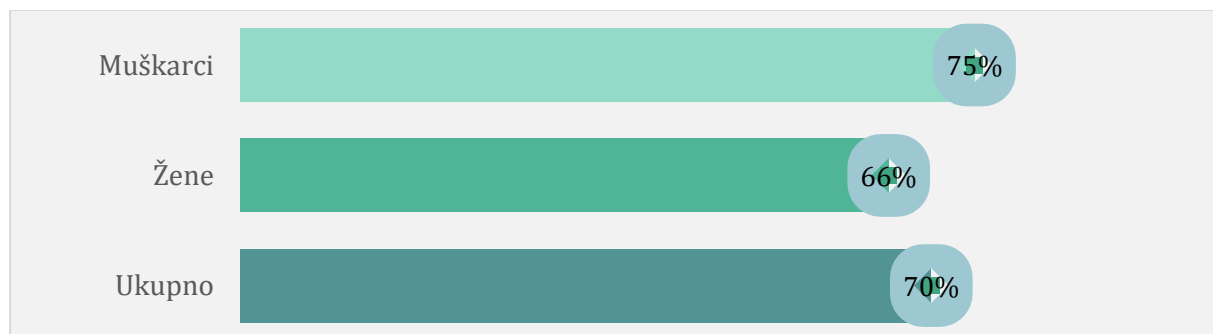
Slika 38 Da li biste podržali institucionalno finansiranje (vašim porezima) za procenu uticaja klimatskih promena na stanovništvo Kosova, kao na primer zagađenost vazduha? - po starosnim grupama

Podaci razvrstani po polu pokazuju da muškarci (75%) više žele da podrže institucionalno finansiranje u proceni uticaja klimatskih promena na stanovništvo Kosova, dok su žene manje voljne (66%). Ipak, jasna većina muškaraca i žena izjavila je da bi podržala takvu institucionalnu akciju.

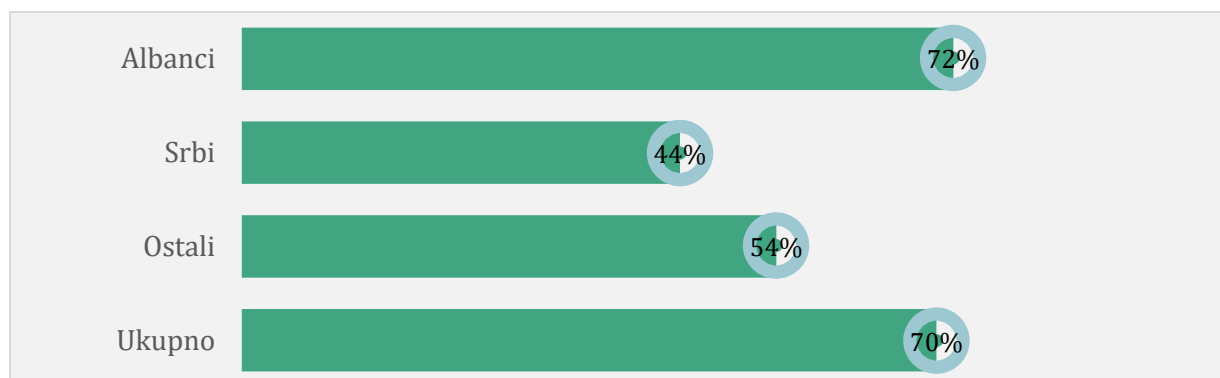

Slika 39 Da li biste podržali institucionalno finansiranje (vašim porezima) za procenu uticaja klimatskih promena na stanovništvo Kosova, kao na primer zagađenost vazduha? - po polovima

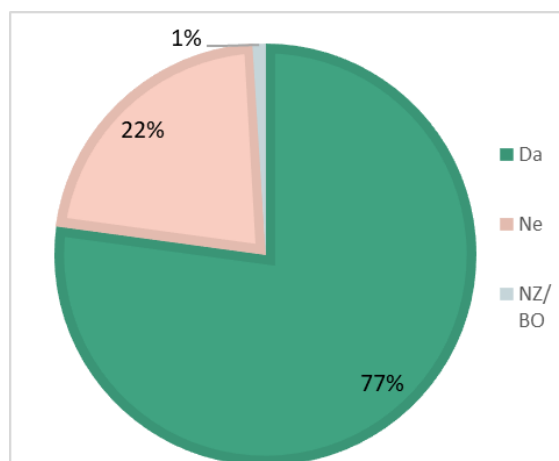
Etnički raščlanjeni podaci pokazuju da bi značajna većina albanskih ispitanika (72%) podržala institucionalno finansiranje za procenu uticaja klimatskih promena na Kosovo. Relativno manje voljni bili su ispitanici iz druge etničkih grupa (54%) i Srbi (44%).

Slika 40 Da li biste podržali institucionalno finansiranje (vašim porezima) za procenu uticaja klimatskih promena na stanovništvo Kosova, kao na primer zagađenost vazduha? - po etničkim grupama

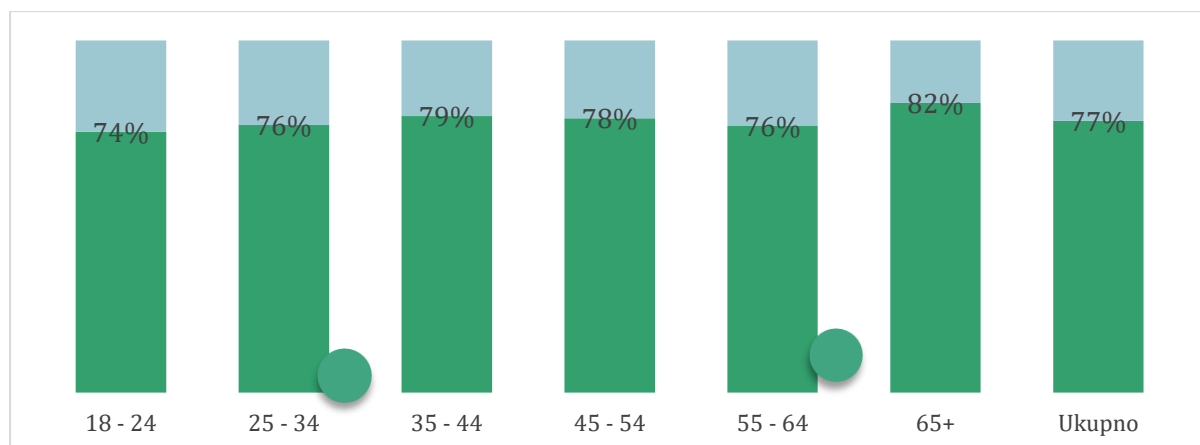
Učesnici su takođe zamoljeni da iznesu svoja razmišljanja u vezi sa kaznama za bacanje smeća i za uvođenje naknade za plastične kese. Ponovo je velika većina (77%) navela da bi podržala takve inicijative, dok je 22% izjavilo da ne bi. Iako, kao što je gore navedeno, ispitanici generalno nisu rangirali zagađenje plastikom kao glavni problem, spremnost da podrže takav odgovor centralnih institucija ukazuje na prepoznavanje uticaja zagađenja plastikom na životnu sredinu.

Slika 41 Da li biste podržali centralne institucije/opštinu kada bi uveli novčane kazne za bacanje otpadaka i za plastične kese?

Stariji (>65) su izrazili najveći nivo podrške po ovom pitanju (82%), a zatim odrasli u grupi 35-44 (79%). Podrška mladih merama protiv bacanja otpada i protiv plastičnih kesa bila je relativno najslabija (74%), ali i dalje veoma značajna i ne razlikuje se značajno od starijih.

Slika 42 Da li biste podržali centralne institucije/opštinu kada bi uveli novčane kazne za bacanje otpadaka i za plastične kese? - po starosnim grupama

Muškarci su pokazivali viši nivo podrške (81%) nego žene (73%).

Slika 43 Da li biste podržali centralne institucije/opštinu kada bi uveli novčane kazne za bacanje otpadaka i za plastične kese? - po polovima

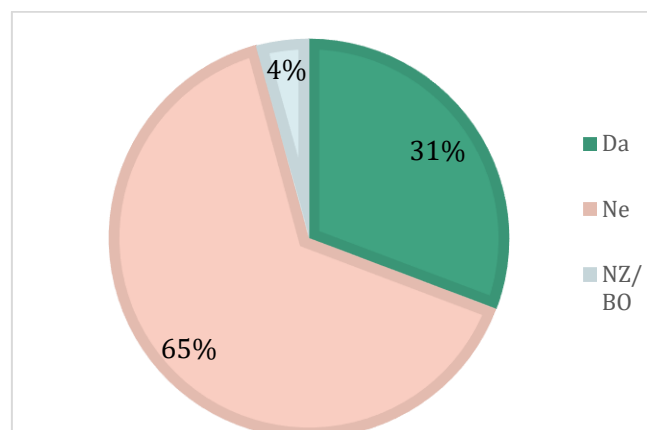
Etnički raščlanjeni podaci pokazuju da Albanci imaju najveću spremnost (78%) da podrže centralne institucije i opštine u izricanju kazni za bacanje otpada i naknada za plastične kese. Ogromna većina (69%) ispitanika iz drugih etničkih grupa takođe je izrazila podršku. Iako i dalje podržavaju, ispitanici Srbi su bili relativno oprezniji (54%).

Slika 44 Da li biste podržali centralne institucije/opštinu kada bi uveli novčane kazne za bacanje otpadaka i za plastične kese? - po etničkim grupama

U istraživanju javnog mnjenja sprovedenom u aprilu 2022. godine, ispitanici su takođe upitani da li bi bili spremni da plaćaju više tarife za električnu energiju zarad minimiziranja uticaja klimatskih promena na buduće generacije. 31% ispitanika je izjavilo da bi bili spremni da plaćaju veće tarife, dok 65% ne bi, a preostalih 4% ili je odbilo da odgovori ili ne znaju.

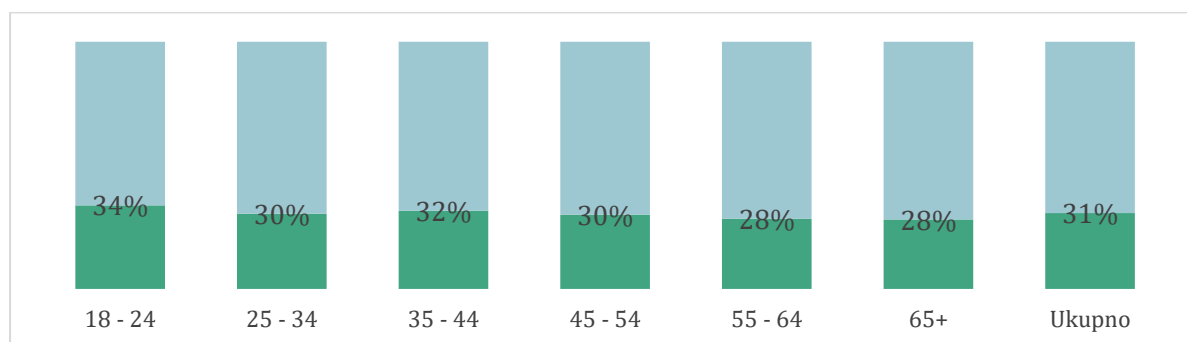
Slika 45 Da li ste voljni da plaćate veći račun za struju zarad smanjenja uticaja klimatskih promena za buduće generacije?

Slika 46 (ispod) ilustruje da su učesnici iz svih starosnih grupa izrazili sličan nivo spremnosti da plate veće račune za struju. Mladi (18-24) su bili relativno spremniji (34%), u poređenju sa ispitanicima starosti 55-64 godine i starijim (>65) – obe grupe po 28%. Bilo bi interesantno da se isto pitanje oceni sada sa novim odlukama o tarifama zbog uticaja evropske energetske krize. U sedećoj analizi bi bilo informativno videti koliko učesnika glasa za određeni razred povećanja tarifa koji je predložila Regulatorna kancelarija za energetiku. U stvarnosti, sadašnje promene tarifa samo odražavaju uticaj egzogenih faktora na tržište uvoza energije i nisu nužno povezane sa minimiziranjem uticaja klimatskih promena. Ako nove tarife ostanu u skladu sa podsticajima za potrošače čiste energije, kao što je politika neto merenja, onda više

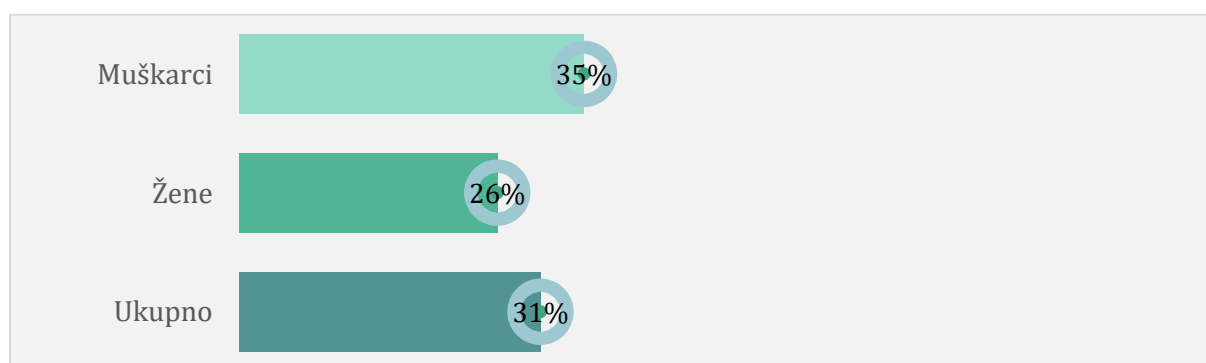
tarife za električnu energiju doprinose minimiziranju uticaja klimatskih promena. Slično tome, ako su veće tarife vezane za dodatni tok prihoda za finansiranje projekata obnovljive energije, povećanje kapaciteta mreže za obnovljive ili druge projekte koji smanjuju emisije GSB, onda kreatori politike mogu da iskoriste ovaj nalaz da ih uvere da javnost generalno podržava takav mehanizam.

Slika 46 Da li ste voljni da plaćate veći račun za struju zarad smanjenja uticaja klimatskih promena za buduće generacije? - po starosnim grupama

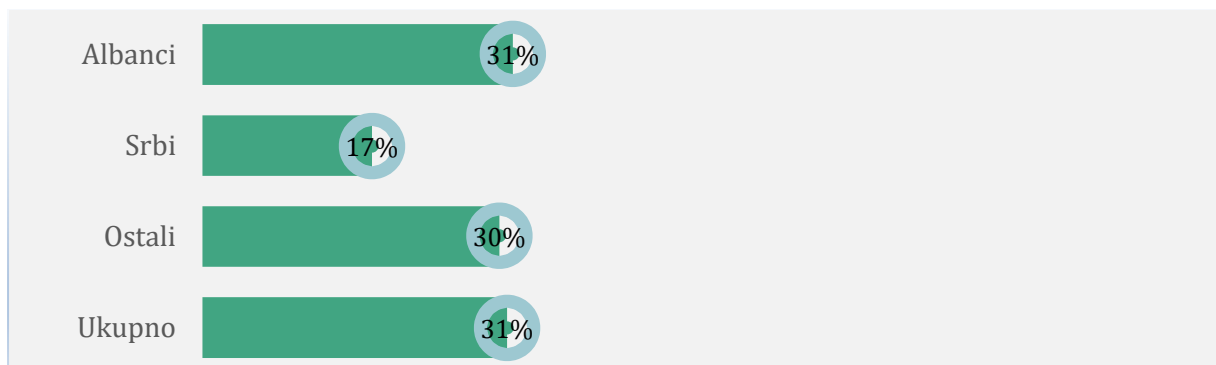
Raščlanjeni podaci pokazuju neke varijacije prema polu po ovom pitanju. 35% muškaraca izjavilo je da bi bili spremni da plaćaju veće tarife, u poređenju sa 26% žena.

Slika 47 Da li ste voljni da plaćate veći račun za struju zarad smanjenja uticaja klimatskih promena za buduće generacije? - po polovima

Najzad, podaci raščlanjeni po etničkoj pripadnosti pokazuju da su Albanci (31%) i ispitanici iz drugih etničkih grupa (30%) spremniji da plate više tarife za struju u poređenju sa ispitanicima Srbima (17%).

Slika 48 Da li ste voljni da plaćate veći račun za struju zarad smanjenja uticaja klimatskih promena za buduće generacije? – po etničkim grupama

Nalazi iz diskusija fokus grupa

Tokom aprila i maja 2022. godine sprovedeno je sedam diskusija u fokus grupama, kako bi se stekle dubinske informacije i percepcije različitih grupa zainteresovanih strana o klimatskim promenama i ugljeničnom otisku na Kosovu. Zainteresovane strane su obuhvatile predstavnike centralnih i lokalnih institucija direktno uključenih u oblast klimatskih promena, lokalne NVO i NVO koje rade na terenu širom Kosova, samoprogllašene zelene kompanije, proizvodne kompanije i druge kompanije koje se bave uslugama.

Sve diskusije su počele krugom uvoda kako bi se učesnicima olakšali i bolje upoznali sa temom. Teme su podeljene u četiri sekcije: 1) opšte percepcije klimatskih promena i ugljeničnog otiska na Kosovu; 2) Izazovi i odgovori Kosova na klimatske promene i ugljenični otisak; 3) svest zainteresovanih aktera o kosovskim i međunarodnim naporima na klimatskim promenama i dekarbonizaciji; 4) put dalje napred. Analiza je među zainteresovanim stranama sprovedena za svaki odeljak i nalazi su podeljeni tematski.

I. Generalne percepcije o klimatskim promenama i ugljeničnom otisku na Kosovu

Čini se da učesnici imaju slične percepcije i uverenja o uticaju klimatskih promena i ugljeničnog otiska na Kosovu. Njihove percepcije su se razlikovale samo u pogledu rangiranja najvećih zagađivača i rešenja. Svi su čuli za klimatske promene i svesni su njihovih negativnih uticaja, kao i izazova za Kosovo u kretanju ka zelenijoj budućnosti sa manje uticaja klimatskih promena.

Svi akteri su bili upoznati sa kosovskim političkim dokumentima i strategijama o klimatskim promenama i ugljeničnom otisku, kao što je Strategija za klimatske promene (2019-2028)¹⁴. Dobili su osnovne informacije o drugim političkim dokumentima.

Svi akteri su bili dosledni u konstataciji da ove strategije nisu sprovedene u potpunosti. Čak i predstavnici centralnih vlasti smatraju da u ovom pravcu treba učiniti više. Nevladine organizacije su izrazile zabrinutost zbog sporog napredovanja Kosova u poštovanju

¹⁴ Ministarstvo za životnu sredinu i prostorno planiranje, Strategija za klimatske promene 2019- 2028, Akcioni plan za klimatske promene 2019- 2021, preuzeto sa: <https://gzk.rks.gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=29356>

međunarodnih sporazuma. Na primer, pomenuli su kako je Kosovo prema međunarodnim sporazumima u obavezi da postigne dekarbonizaciju do 2050. godine.¹⁵ Oni smatraju da bi Kosovo lako moglo da bude izolovano od strane Evropske unije (EU) ako se ne pridržava standarda EU i ne poštuje svoja obećanja. Nevladine organizacije veruju da Kosovu nedostaju odgovarajuće zelene politike i podsticaji za pojedince i preduzeća da deluju protiv klimatskih promena i izazova dekarbonizacije. Učesnici iz centralnih vlasti rekli su da su socio-ekonomski uticaji COVID-19 sprečili da se klimatske promene uzmu u rešavanje kao hitno pitanje. Jedan učesnik iz nevladine organizacije izjavio je da su zagađenje vazduha i klimatske promene oduvek bili problem:

„Razlog zašto nismo ozbiljno shvatili [klimatske promene] je jednostavno taj što se više od 22 godine kao društvo bavimo drugim pitanjima, kao što su politika, društveno-ekonomski razvoj i zapošljavanje.”

Centralne institucije vide emisije gasova staklene bašte kao jedan od ključnih zagađivača životne sredine. Oni smatraju da je važno fokusirati se na dekarbonizaciju energetskeg sektora i kako to može smanjiti zavisnost od fosilnih goriva i povećanu upotrebu alternativnih izvora energije kao što su obnovljivi izvori energije. Netretirane otpadne vode, „silikapor“, aluminijumski prah, deponije, kućni stočni otpad i medicinski otpad takođe su rangirani kao najveći zagađivači životne sredine. Učesnici iz centralnih institucija dalje su naveli prerađivačku industriju kao još jednog ključnog zagađivača zbog prevelikog otpada i curenja. Uslužne kompanije su navele da određene proizvodne kompanije nemaju uspostavljene mehanizme za filtriranje. Ovde je važno napomenuti da ni centralne institucije ni proizvodne kompanije nisu svesne štetnih gasova koje emituju. Sa druge strane, proizvodne kompanije za najveće zagađivače smatraju korišćenje uglja i građevinarstvo. Predstavnici opštinskih vlasti saglasni su da su fabrike među ključnim zagađivačima, bez preciziranja delatnosti. Napomenuli su da nedostatak javnog prevoza i korišćenje starih autobusa za javni prevoz takođe nanose značajnu štetu životnoj sredini. Opštine su predložile izradu opštinske strategije o pametnim gradovima kako bi se ponudio alternativni prevoz u odnosu na vozila sa konvencionalnim gorivom.

Sve zainteresovane strane, uključujući i poslovnu zajednicu, pominju nedostatak svesti javnosti. Svi akteri smatraju da je potrebno više raditi na edukaciji stanovništva, posebno mladih. Učesnici iz NVO smatraju da pored niskog nivoa javne svesti postoji i nedostatak institucionalne svesti.

Najzad, učesnici iz nevladinih organizacija su priznali da je bilo i određenog napretka u ovom sektoru. Oni su приметili da su preduzeti koraci da se otpadne vode pravilno tretiraju, posebno u opštinama Uroševac i Mitrovica. Ali, priznaju da je Kosovo daleko iza drugih zemalja.

---

¹⁵ Imajte na umu da je Kosovo zvanično posvećeno dostizanju ugljenično neutralnog kontinenta (Evrope) do 2050. godine, kroz Sofijsku deklaraciju o Zelenoj agendi za zapadni Balkan. Evropska komisija, 2020, Samit zapadnog Balkana u Sofiji: Važni koraci preduzeti za unapređenje regionalne saradnje u cilju podsticanja socio-ekonomskog oporavka i približavanja EU (*Important steps taken to advance regional cooperation to boost socio-economic recovery and convergence with the EU*), preuzeto sa: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_2051

II. Izazovi i odgovori Kosova na klimatske promene i ugljenični otisak

Učesnici su takođe zamoljeni da opišu izazove Kosova u vezi sa klimatskim promenama i ugljeničnim otiskom, kao i odgovore za njihovo rešavanje. Ovo je bila prilika da se razgovara o merama koje su sami preduzeli kao institucije, civilno društvo ili biznis.

Učesnici iz centralnih institucija istakli su izazove koji proizilaze iz lošeg upravljanja otpadom, gde još uvek ne postoji javni sistem reciklaže. Postoje neformalne inicijative koje organizuju pojedinci i kompanije, ali ne postoji nacionalni sistem za organizovanje celog procesa reciklaže. Učesnici iz centralnih institucija istakli su da je Kosovo u procesu izrade programa reciklaže uz nadoknadu za prikupljene plastične flaše, a istovremeno je u procesu uspostavljanja nekoliko centara u kojima će se otpad prerađivati i reciklirati prema vrsti. Oni su dalje izjavili da postoje mnoge oblasti u kojima su javne institucije Kosova ostvarile napredak u borbi protiv štetnih efekata klimatskih promena i u ubrzanju procesa dekarbonizacije. Na primer, istakli su da je jedan od ciljeva Strategije za klimatske promene priprema inventara gasova staklene bašte, što kosovski tim za GSB Kosovske agencije za zaštitu životne sredine (KAEP) već radi.

Predstavnik centralnih institucija osvrnuo se na dodatni izazov u privatnom sektoru:

„Ogroman izazov za naše ministarstvo je zloupotreba subvencija od strane preduzeća. Subvencionisali smo mnoga preduzeća u vezi sa solarnim panelima. Međutim, kada smo ih posetili, saznali smo da nikada nisu korišćeni, što je postavilo pitanje o svrsi i upotrebi tih solarnih panela.”

Predstavnici centralnih institucija opisali su kako reaguju na klimatske promene. Naveli su da njihove institucije rade na brojnim zakonskim propisima vezanim za klimatske promene, dekarbonizaciju i emisije gasova staklene bašte. Među njima je i dugoročna strategija dekarbonizacije koja će biti kamen temeljac za rešavanje ovih pitanja. Resorna ministarstva su takođe radila na Nacionalnoj energetske strategiji (2022-2031) koja je više puta pomenuta kao ključni dokument, ali još nije usvojena. Međuministarski savet za klimatske promene osnovan je 21. avgusta 2015. godine da služi kao mehanizam za koordinaciju za sve aktivnosti u vezi sa klimatskim promenama. Međutim, zbog čestih promena političkog rukovodstva, rad saveta nije bio redovan. Savet je sada u potpunosti funkcionalan i njegov tehnički sekretarijat je počeo sa radom uz podršku UNDP.

Predstavnici lokalnih vlasti bili su mišljenja da je Kosovo postiglo određeni napredak u borbi protiv efekata klimatskih promena. Jedan je istakao osnivanje fabrike u Bukošu koja odvaja otpad, uz ulaganje od tri miliona dolara. Ranije opštine nisu imale ni finansijsko zakonodavstvo ni plan upravljanja otpadom; sada, po njima, opštine imaju i jedno i drugo.

Međutim, lokalne vlasti su pominjale slične izazove kao i centralne vlasti: zagađenje iz elektrana; nekontrolisane građevinske dozvole; industrijski otpad iz mesta kao što su Mitrovica, Obilić, Elez Han i Glogovac (gde se „Feronikl“ smatra jednim od najvećih zagađivača); i loše gazdovanje šumama koje se uništavaju nekontrolisanom eksploatacijom i neadekvatnom institucionalnom zaštitom. Takođe su zahtevali više nadležnosti i podršku

centralnih institucija za razvoj aktivnosti usmerenih na borbu protiv klimatskih promena. Neki predstavnici lokalnih vlasti su takođe izneli detalje o koracima preduzetim na opštinskom nivou u cilju suzbijanja klimatskih promena i pokušaja dekarbonizacije. Na primer, predstavnik opštine Lipljan je izjavio:

„U Lipljanu smo preduzeli neke pozitivne korake da ublažimo posledice klimatskih promena. Trenutno razvijamo projekat o reciklaži otpada; ima više zelenih površina i parkova nego što je bilo u prošlosti i u toku je izrada lokalnog ekološkog akcionog plana. Najveći izazov za našu opštinu je to što je Lipljan veoma ravan i to povećava interesovanje investitora za izgradnju različitih objekata, kako stambenih tako i poslovnih, što negativno utiče na životnu sredinu.”

Za razliku od centralnih i lokalnih institucija, predstavnici zelenog biznisa smatraju da nije mnogo urađeno na dekarbonizaciji, čišćenju reka i pristupu bezbednoj vodi za piće. Smatraju da su mnoga jezera i reke još više oštećeni, a da put ka dekarbonizaciji počinje zaštitom jezera i reka na nivou celog Kosova. Termoelektrane na uglj su takođe pominjane kao jedan od najvećih zagađivača i predloženo je da se radi na politikama koje smanjuju štetu koju izazivaju elektrane uz nesmetani prelazak na alternativne izvore energije. Jedan učesnik je izneo još jednu specifičnu tačku za zabrinutost:

„Auto perionice na Kosovu nemaju jame koje filtriraju vodu, što je zauzvrat izuzetno štetno jer su proizvodi za čišćenje kiseli i nanose veliku štetu životnoj sredini.”

Zeleni biznisi koji su učestvovali u diskusijama fokus grupa su izgledali veoma ekološki svesni i uvereni da igraju svoju ulogu u dekarbonizaciji i ublažavanju klimatskih promena.

Njihova praksa uključuje korišćenje materijala koji se može reciklirati za sve štampane dokumente i fajlove i zamenu sijalica ili halogene rasvete LED uređajima koji služe kao grejači tokom zime i klima uređaji tokom leta. Drugi učesnik je detaljno izneo održive poslovne prakse koje njihova kompanija primenjuje:

„Visoka je unakrsna kontaminacija u bolnicama koje su najveći zagađivači jer ne primenjuju kontrolu kvaliteta po standardima. Kao rezultat, sve bolničke sobe su kontaminirane, pa se bakterije lako šire. Stoga koristimo parnu sterilizaciju za medicinske uređaje i opremu, uključujući lekove, tečnosti, hirurške instrumente, metalne kontejnere, implante i opremu za višekratnu upotrebu, od kojih se sve može 90-100% reciklirati i nastojimo da standardizujemo higijenske usluge u bolnicama.”

Druga kompanija gradi podstanice koje pomažu parkovima solarne energije da distribuiraju energiju širom mreže, dok se sav otpad reciklira ili ponovo koristi da bi se zagađenje svelo na

minimum. Te podstanice imaju znatno manje buke i pomažu u zaštiti životne sredine. Drugi učesnik iz zelenog biznisa objasnio je kako suzbijaju efekte klimatskih promena:

„Solarni paneli biće postavljeni u naše objekte i biće završeni ove godine. Kao zeleno preduzeće, imamo odgovarajuće filtere za prašinu i buku koji štite životnu sredinu”

Druga zelena kompanija izjavila je da rade na prelasku na električne automobile; već imaju punjače za električna vozila. Veruju da dizel automobila više neće biti kroz 5-10 godina. Baterije u električnim automobilima se takođe mogu reciklirati. Međutim, oni prepoznaju da će rad na dekarbonizaciji biti težak jer usluge koje pružaju obuhvataju kamione i bagere, koji su veliki zagađivači.

Preduzeća u drugim sektorima su takođe svesna efekata klimatskih promena. Kao posledicu klimatskih promena naveli su česte promene temperature i poremećaj ravnoteže padavina. Pomenuli su kako su klimatske promene i zagađenje vazduha povećali učestalost respiratornih i kardiovaskularnih bolesti. Učesnici su izrazili uverenje da u gradovima sa velikim zagađenjem vazduha oko 90% dece ima respiratorne probleme.

Jedna od negativnih praksi koja dugoročno utiče na klimatske promene je i korišćenje poljoprivrednog zemljišta za izgradnju. Sagorevanje uglja za proizvodnju energije smatra se najznačajnijim zagađivačem, ali krčenje šuma je takođe ozbiljan problem, sa oko jedan hektar šume dnevno izgubljen zbog nelegalne seče, prema rečima učesnika. Jedan učesnik je pokrenuo pitanje klanja životinja zbog nedostatka deponije za zaklane životinje.

Privrednici su takođe svesni da svojom potrošnjom energije i materijala značajno više zagađuju životnu sredinu od domaćinstava.

Učesnici iz privatnog sektora su zamoljeni da iznesu svoja razmišljanja o tome kako njihova preduzeća utiču na životnu sredinu i da li se preduzimaju radnje za ublažavanje tih efekata. Jedan od njih je tvrdio da iako pokušavaju da izbegnu upotrebu kesa koje se ne mogu reciklirati, ali ipak štete životnoj sredini na druge načine, kao što je proizvodnja proizvoda koji sadrže hemikalije koje su štetne po okolinu. Predstavnik farmaceutske kompanije rekao je da njihova delatnost šteti životnoj sredini korišćenjem plastičnih kesa i neispravnim odlaganjem lekova kojima je istekao rok trajanja.

istovremeno, nevladine organizacije smatraju da su elektrane i kamenolomi među najvećim zagađivačima. Dodatni problem je što Kosovo nema dovoljno resursa da koristi alternativne izvore energije. Kosovo ima nedostatak vodenih resursa i energije vetra. Naveli su da iako su licencirani kamenolomi su po zakonu obavezni da vrata lokaciju na kojoj rade u prethodno stanje, ali nijedna kompanija to ne čini. Pomenuli su i negativne efekte čvrstog otpada, kao što je beton, i emisije iz motornih vozila.

Učesnici iz nevladinih organizacija uglavnom smatraju da su uradili mnogo na suzbijanju efekata klimatskih promena i zaštiti životne sredine. Jedan predstavnik NVO izneo je konkretan primer:

„Bez nas, termoelektrana „Kosova e Re“ (Novo Kosovo) ne bi bila zaustavljena. Mnogo smo doprineli i izradi Zakona o obnovljivim izvorima energije, koji tek treba da bude izglasan u parlamentu.”

III. Svest zainteresovanih aktera o i međunarodnim naporima Kosovu u vezi sa klimatskim promenama i dekarbonizacijom

Generalno, učesnici svih diskusija fokus grupa imali su informacije o svim kosovskim Kosovu i međunarodnim naporima na klimatskim promenama i dekarbonizaciji. Region zapadnog Balkana, uključujući Kosovo, implementiraće Zelenu agendu za zapadni Balkan - strategiju rasta koja prati evropski zeleni dogovor i ima za cilj da ubrza tranziciju sa tradicionalnog ekonomskog modela na održivu ekonomiju. Pomenut je i Ugovor o energetske zajednici, još jedna inicijativa EU koja Kosovu daje određene obaveze vezane za energiju. Učesnici iz centralnih institucija su imali ograničeno znanje o obavezama Kosova koje proizilaze iz ovih sporazuma. Učesnik iz lokalnih institucija se osvrnuo na nekoliko međunarodnih sporazuma za poboljšanje borbe protiv klimatskih promena, uključujući ovde i dugoročni cilj da se ne dozvoli povećanje globalne temperature za više od 1,5 stepeni Celzijusa. Oni su bili svesni da postoje određeni ciljevi koje treba postići, posebno u vezi sa elektranama. Naveli su da postoji potreba za ulaganjem u energetske sektor (ulaganje u nove elektrane), jer kada se efikasnost povećava potražnja za proizvodnjom se smanjuje.

Predstavnik centralnih institucija veruje da je Kosovo stvorilo povoljno poslovno okruženje za investitore, pa preduzeća - poput onih za proizvodnju i preradu - ulažu bez mnogo opreza i ne moraju da poštuju ekološke standarde, što sve negativno utiče na životnu sredinu.

IV. Koji je put dalje napred?

Zainteresovani akteri bili su svesni izazova Kosova i toga kolika su pretnja klimatske promene. Takođe su svesni svoje uloge i odgovornosti na ovom polju. Oni veruju da se samo zajedničkim naporima mogu postići prava rešenja. Kampanje za podizanje svesti o klimatskim promenama sa ciljem promene ponašanja su ključni metod za ublažavanje rizika od klimatskih promena.

Centralne institucije veruju da je jedno područje fokusa u bliskoj budućnosti povećanje svesti javnosti o energetske efikasnosti. Oni veruju da je potrebno više kampanja za podizanje svesti kako bi se uključili i studenti i domaćinstva. Primer za to su bile kampanje za podizanje svesti u školama za edukaciju učenika o klimatskim promenama koje su sprovedene u prethodnoj deceniji. Ovo je još važnije s obzirom na to da i dalje ima ljudi, uključujući ovde i akademsku zajednicu, koji poriču postojanje pretnje izazvane klimatskim promenama. Zvaničnici iz centralnih institucija su bili mišljenja da nastavu o klimatskim promenama treba integrisati u nastavni plan i program, bilo kao obavezne ili kao izborne predmete.

Preduzeća iz različitih sektora takođe su predložila više kampanja za podizanje svesti. Zeleni biznisi su predložili da opštine angažuju stručnjake za organizovanje kampanja za podizanje svesti, jer preduzeća ne mogu da naprave drastične promene bez koordinacije i mobilizacije sa institucijama. U pogledu konkretnih akcija za sprečavanje zagađenja životne sredine i

suzbijanje klimatskih promena, do sada su institucionalni napori ograničeni na praćenje i izveštavanje. Na primer, predstavnik Kosovske agencije za zaštitu životne sredine veruje da su oni doprineli podizanju nivoa svesti građana o kvalitetu vazduha i vode kontinuiranim praćenjem i izveštavanjem o ovoj temi. Takođe su pomenuli kako su postavili monitore na ekranu u Prištini, dajući tako građanima informacije u realnom vremenu o kvalitetu vazduha. Drugi učesnik smatra da kampanje za podizanje svesti ne dovode do velikih promena; on je umesto toga predložio subvencije za pojedince i preduzeća kao jedini način da se stvori uticaj za promenu.

Uprkos podizanju svesti o zaštiti životne sredine više nego u prošlosti, institucije moraju da preduzmu drastičnije mere kako bi sprečavale zagađenje životne sredine, a i da istovremeno podignu svest o zaštiti životne sredine. Kako je rekao jedan od učesnika:

„Smatramo da bi policija trebalo ozbiljnije da izriče novčane kazne ljudima koji bacaju otpad na mesta na kojima ne bi trebalo; Policija ne treba da čeka da inspektorat izrekne kazne, jer ona ima ovlašćenja za to.”

Centralne institucije su dalje navele da je Kosovu potrebna posebna podrška i pomoć međunarodnih organizacija u oblasti energetike. Oni su izrazili zabrinutost zbog uticaja fosilnih goriva i načina prelaska na obnovljive izvore energije. Takođe su zahtevali više ulaganja i više pažnje usmerene na solarnu energiju i hidroenergiju. Drugi učesnik je sugerisao da saradnja sa poslovnom zajednicom po ovom pitanju treba da postane norma, jer je interesovanje preduzeća poraslo kada je *Millennium Challenge Corporation* počela da ih podržava.

Povećani budžet za finansiranje aktivnosti predviđenih u zakonodavstvu i političkim dokumentima je neophodan ukoliko Kosovo ima za cilj da postigne ciljeve postavljene u zakonodavstvu i političkim dokumentima, kao i ciljeve postavljene od strane EU u Zelenom dogovoru; ljudski kapaciteti (znanje, veštine, iskustvo) su još jedan deo koji zahteva institucionalnu pažnju.

Predstavnici zelenog biznisa veruju da je put napred u drugom smeru. Preporučili su studijske posete, razmenu znanja i seminare o veštinama sa preduzećima iz drugih delova Evrope. Ipak, sloboda kretanja (vizna ograničenja) navedena je ovde kao prepreka. Takođe smatraju da svaka opština treba u bliskoj budućnosti da ima stručnjaka za obnovljivu energiju kako bi se bolje uhvatio u koštac sa izazovima i pružio rešenja. Predstavnici zelenog biznisa predlažu da se sprovede procena potreba za opštine, što bi dovelo do instaliranja ili fotonaponskih panela ili toplotnih pumpi. Jedan od učesnika iz ove grupe izneo je i dalje preporuke o tome kako da uštedimo energiju:

„Svi znamo koliko je sanitarne vode potrebno Univerzitetском kliničkom centru Kosova (UKCK), a oni i dalje koriste kotlove za zagrevanje vode. Pored fotonaponskih panela, u svakoj klinici se mogu postaviti termo-paneli za zagrevanje vode. Takođe mislim da na Kosovu treba zabraniti električne kotlove, ili uvesti visoke poreze da ih nije lako priuštiti. Znamo da su oni imali

ogroman uticaj na nedavnu energetska krizu. Stoga predlažemo korišćenje toplotnih pumpi: u poređenju sa kotlovima koji troše do 22 - 23 kWh, toplotne pumpe troše 3-4 - kWh."

Učesnik iz nevladine organizacije rekao je da se većina lignita može koristiti u poljoprivredi kao organsko đubrivo. On je opisao i projekat koji je u toku:

„U razvoju su dve velike deponije, koje će tretirati samo inertni otpad – to su prve deponije na Kosovu koje ovo rade. Ceo objekat će biti ograđen i primaće se sirovi materijali. Sve ovo će biti ponuđeno po nižoj ceni nego što trenutno nude druga preduzeća. Prihvatićemo otpad od svih građana.“

Kako bi bolje odgovorili na izazove vezane za energiju, učesnici iz nevladinih organizacija preporučili su spajanje energetskog tržišta sa albanskim, jer se kaže da Albanija proizvodi 100% svoje električne energije iz obnovljivih, uglavnom hibridnih izvora. Druga preporuka je bio porez na ugljenik, kako bi se podstakla dekarbonizacija.

Dalje, jedan od učesnika u fokus grupi pomenuo je ekološku taksu za koju je rekao da postoji na Kosovu i građani plaćaju; dodao je, međutim, da nema podataka koliko je novca prikupljeno od ove takse i koliko je utrošeno za ulaganja u ekološke projekte. Dalje, studija o proceni potreba za procenu kapaciteta Kosova u resursima vode i vetra trebalo bi da bude ispred zahteva za zabranu uglja. Nevladine organizacije smatraju da, iako bi zabrana sagorevanja uglja mogla biti pozitivan korak, ona bi takođe mogla podstaći ljude da koriste više ogrevnog drveta i dovesti do daljeg krčenja šuma, a šume su već smanjene i degradirane.

Zaključci i sugestije

Ovaj odeljak ima za cilj da naglasi neke sugestije koje su dali učesnici koji predstavljaju relevantne zainteresovane strane.

Sve u svemu, razumevanje klimatskih promena među građanima nije na visokom nivou. Ispitanici su generalno tvrdili da imaju prosečno znanje o potencijalnim zdravstvenim pretnjama izazvanim klimatskim promenama. Svest o pravu na život u čistoj i zdravoj životnoj sredini je niska. Većina ispitanika je čula za klimatske promene, a oko 70% njih bi podržalo institucionalnu procenu uticaja klimatskih promena na kosovsko društvo. Iz njihovih odgovora jasno je da ljudi nisu dovoljno svesni uticaja klimatskih promena niti nauke koja stoji iza klimatskih promena i kako se one manifestuju u različitim sektorima. S obzirom na to da je većina ispitanika dala prioritet upravljanju otpadom i pitanjima životne sredine u vezi sa otpadom kao najozbiljnijim pretnjama po životnu sredinu u kontekstu ublažavanja ekoloških pretnji, čini se da građani više brinu o pitanjima koja su opipljivija i koja direktno utiču na njihove živote. Postojala je opšta saglasnost za izricanje kazni za odlaganje otpada i za naplatu za plastične kese.

Uprkos prosečnom nivou svesti o klimatskim promenama, činjenica da ljudi o tome uglavnom čuju preko televizije ili društvenih mreža može da bude razlog zašto nisu razumeli stvarne

uticaje klimatskih promena i najprikladnije napore za njihovo ublažavanje. Ukoliko bi bilo više kampanja za podizanje svesti javnosti, građani bi bili svesniji uticaja klimatskih promena u različitim sektorima i adekvatnije bi podržali napore za ublažavanje štetnih uticaja.

Što se tiče njihove podrške drugoj najefikasnijoj meri ublažavanja, smanjenju upotrebe fosilnih goriva, većina ljudi je pozitivno odgovorila na veće tarife električne energije ako to znači da se klimatske promene mogu rešiti. Bilo bi interesantno ponovo testirati ovu tačku s obzirom na to da se cene električne energije sada povećavaju zbog energetske krize, bez obzira na energetska tranziciju ili prelazak na obnovljive izvore energije.

Svest i znanje centralnih i lokalnih institucija o uticaju klimatskih promena na društvo i javno zdravlje su na relativno visokom nivou. Centralne institucije su takođe svesne izazova klimatskih promena na Kosovu i rizika koji su sa njima povezani. Institucije su tvrdile da su postigle određeni napredak u rešavanju klimatskih promena. Međutim, rekli su i da ponekad budžetska ograničenja sprečavaju postizanje ciljeva. Stoga je potrebno više investicija za borbu protiv klimatskih promena.

Privatni sektor je takođe svestan efekata klimatskih promena. Oni razumeju kako njihovo poslovanje i operacije negativno utiču na životnu sredinu. Neki od njih su izjavili da rade na smanjenju zagađenja i da je u tom pravcu potrebna veća institucionalna podrška. Na kraju, predstavnici civilnog društva su izjavili da rade svoj deo posla na suzbijanju efekata klimatskih promena, ali da svi akteri moraju da urade više.

Nalazi imaju za cilj da pruže informacije za razvoj inicijativa i strategija politike i da podstaknu promene ponašanja u zajednicama kako bi se bolje nosile sa klimatskim promenama i minimizirale zdravstvene rizike. Rezultati bi mogli da doprinesu javnim diskusijama među građanima, centralnim i lokalnim institucijama, poslovnom zajednicom i organizacijama civilnog društva, što bi im pomoglo da bolje ciljaju svoje intervencije. Sledeći predlozi i stavovi su izneti u diskusijama fokus grupa od strane predstavnika privrede, nevladinih organizacija i javnih institucija.

- » Potrebno je više podataka o kapacitetu i potencijalu za proizvodnju energije iz alternativnih izvora kao što je vetar. Pored više sredstava, potrebna je i veća institucionalna posvećenost saradnji sa potencijalnim investitorima (privatni sektor) u vezi sa alternativnim resursima.
- » Kompanije su navele da bi centralne institucije Kosova trebalo da im pruže finansijsku podršku, kako bi povećale svoje proizvodne kapacitete, usvojile naprednije tehnologije i investirale u solarne panele.
- » Preduzeća su predložila institucijama na centralnom nivou da promene fiskalnu politiku, podižući granicu od 100 kW za prenos električne energije od strane privatnih proizvođača u mrežu na 500 kW.
- » Električne kotlove treba zabraniti i zameniti toplotnim pumpama.
- » U opštinama bi trebalo sprovesti studiju o proceni potreba koja bi podstakla ugradnju fotonaponskih panela ili toplotnih pumpi.
- » Zakon o energetici treba izmeniti kako bi se omogućilo da veći broj investitora ulaže na Kosovu.

- » Opštine bi trebalo da izrade strategije o pametnim gradovima koje bi ponudile alternativu za prevoz u odnosu na vozila sa gorivom na bazi nafte.
- » Trebalo bi organizovati kampanje kako bi se povećala svest javnosti o energetskej efikasnosti.
- » Potrebno je više ulaganja i pažnje u smeru solarne energije i energije vode.
- » Kosovo treba da primeni politiku zabrane plastičnih kesa ili da usvoji politiku korišćenja plaćenih plastičnih kesa.
- » Centralne institucije treba da podrže proizvođače i da stimulišu preduzeća da zaštite životnu sredinu.
- » Većina učesnika fokus grupa pominje bačene lekove sa isteklim rokom trajanja kao jedan od zagađivača. Zbog toga treba striktno sprovoditi zakonske propise koji zahtevaju spaljivanje lekova kojima je istekao rok trajanja.
- » Međunarodne organizacije bi mogle da podrže centralne institucije pružanjem više stručnosti o klimatskim promenama.
- » Postoji potreba za posebnom deponijom za životinjski otpad.
- » Državni budžet treba bolje planirati i uskladiti sa ciljevima postavljenim u političkim dokumentima.
- » Treba podsticati razmenu znanja i veština sa drugim evropskim kompanijama.

Spisak referenci

1. United Nations Framework Convention on Climate Change, ARTICLE 1 DEFINITIONS
2. Hayes K, Blashki G, Wiseman J, Burke S, Reifels L., 'Climate change and mental health: Risks, impacts and priority actions', Int J Ment Health Syst. 2018
3. Semple, E.C., The barrier boundary of the Mediterranean basin and its northern breaches as factors in history, Ann. Assoc. Am. Geogr. 1915.
4. Virta Global, What is decarbonization, and why do we urgently need it?, 2014
5. Avoiding Dangerous Climate Change
6. Joachim, H., Cramer., Wolfgang, et al, United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), International Symposium on Stabilization of Greenhouse Gas Concentrations, Avoiding Dangerous Climate Change, 2005
7. Climate Analytics, Climate Action Tracker, Warming Projections Global Update, May 2021
8. UNFCC, Paris Agreement, 2015, retrieved from https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf
9. United Nations Sustainable Development Goals, UN, retrieved from <https://www.un.org/sustainabledevelopment/climate-change/>
10. European Union, European Green Deal, December 2019, retrieved from https://ec.europa.eu/clima/eu-action/european-green-deal_en
11. Switch to Green, The EU Green Deal – a roadmap to sustainable economies, retrieved from <https://www.switchtogreen.eu/the-eu-green-deal-promoting-a-green-notable-circular-economy/>
12. Strategy Group, Singapore and International Efforts, retrieved from <https://www.nccs.gov.sg/singapores-climate-action/singapore-and-international-efforts/>
13. Vuković, A., Vujadinović., M., Study on Climate Change in the Western Balkans Region, 2018, Regional Cooperation Council
14. The World Bank, Kosovo - A future of Green Transport and Clean Air, 2019
15. United Nations, Kosovo, One of the World's Hotspots: How a Young Climate Ambassador Fights Climate Change in the Western Balkans, October 2021
16. Government of Kosovo, Climate Change Strategy 2019-2028, 2018, retrieved from https://konsultimet.rks-gov.net/Storage/Consultations/14-13-59-04102018/Climate%20Change%20Strategy%20and%20Action%20Plan_sep_2018.pdf

Aneks I Metodologija

Kvalitativna metodologija

Mešoviti metodološki pristup je korišćen da se sprovede Analiza „Pulsa javnosti“ među kosovskim centralnim institucijama, preduzećima i građanima (koje predstavljaju NVO/OCD) da bi se identifikovali posebni izazovi u vezi sa klimatskim promenama sa kojima se Kosovo suočava, kao i mogućnosti i inicijative za prelazak na ugljenično neutralnu ekonomiju putem dekarbonizacije. Cilj je bio da se obuhvate perspektive zainteresovanih strana o prevazilaženju zakonskih, institucionalnih i ekonomskih prepreka za ulaganja sa niskim emisijama ugljenika, kroz diskusije u fokus grupama (FG) dopunjene rezultatima istraživanja „Puls javnosti“ („*Public Pulse Brief*“) XXII o klimatskim promenama.

Održano je sedam (7) diskusija FG:

- jedna (1) sa centralnim institucijama i jedna (1) sa lokalnim institucijama; tri (3) sa preduzećima
- jedna (1) sa nacionalnim OCD i jedna (1) sa lokalnim OCD.

IDRA, konsultant za implementaciju, takođe je preduzeo sledeće u ovom istraživanju :

- Sproveden je pregled literature koja bi mogla da bude relevantna za projekat, što uključuje strategije, zakone i druge ključne dokumente, kao i prethodna istraživanja na ovu temu na Kosovu, u regionu i šire. Većina informacija iz ovog tzv. „desk“ istraživanja uključena je u konačni izveštaj, ali je takođe oblikovala i metodu, proceduru uzorkovanja i što je najvažnije upitnike za fokus grupe.
- Profilisanje učesnika je obavljeno putem provera, takozvanog „skrininga“ za zapošljavanje. Ovi podaci su omogućili odabir najpogodnijih učesnika za ispunjavanje ciljeva istraživanja svake FG;
- Transkripti su pripremljeni da pomognu istraživačima da prikupe informacije o istraženim temama i da ih kategorišu u analitičke svrhe.
- Analitički izveštaj uključuje informacije iz svih FG, detaljnije istražuje najčešća pitanja, rezimira nalaze i daje preporuke gde je to izvodljivo.

Provere pri regrutovanju/angažovanju

- Transkripti i ključni nalazi
- Priprema istraživačkih dokumenata
- Izveštaj o nalazima iz FG i analiza podataka iz anketa
- Da bi se obezbedio kvalitet podataka korišćen je upitnik za skrining/proveru za proces regrutovanja, kako bi se identifikovali učesnici FG sa željenim profilom.

Proces regrutovanja i procedure za davanje pristanka

Proces regrutovanja je započeo odmah nakon pregleda i završetka tzv. „skrinera“. Koordinator su identifikovali potencijalne kandidate i utvrdili podobnost učesnika za učešće u FG/intervjuima putem tih skrinera. Završeni skrineri sa kontakt informacijama potencijalnih učesnika/sagovornika za fokus grupe otišli su koordinatorima i menadžeru projekta na drugi krug filtriranja. Kontaktirani su i pozvani da učestvuju u grupama samo najpogodniji kandidati za učešće u diskusijama FG /intervjuima.

Učesnici/sagovornici su pristali na učešće bilo putem telefona ili e-maila, nakon poziva u kojem je navedena svrha FG/intervjua i činjenica da će biti snimljeni za transkript i to će koristiti samo istraživačko osoblje iz IDRA. Učesnici su potpisali formulare za pristanak po dolasku za FG ili kada su stigli anketari. Obrasci se mogu naći u odeljku Obrasci za davanje pristanka.

Kvantitativna metodologija

Kvantitativni deo istraživanja izveden je iz odeljka Puls javnosti o klimatskim promenama koje je sprovedeno sa opštom javnošću na Kosovu.

Ponderisanje ukupne populacije

Istraživanja javnog pulsa preterano su uzorkovala manjine kako bi se podaci razvrstali po etničkoj pripadnosti. Međutim, prilikom izračunavanja ukupnih brojeva, tim Pulsa javnosti je ponderisao podatke prema stvarnom broju stanovnika. Od 2002. godine korišćeni su sledeći procenti za ponderisanje ukupne populacije:

- Kosovski Albanci: 88%;
- Kosovski Srbi: 6%;
- Pripadnici drugih kosovskih zajednica: 6%.

Prema popisu stanovništva iz 2011. godine i zvaničnim podacima Kosovske agencije za statistiku, trenutni etnički sastav na Kosovu je sledeći:

Etnička grupa	Ukupna populacija	Procenat od ukupne populacije
Kosovski Albanci	1,616,869	92.93
Kosovski Srbi	25,532	1.47
Kosovski Turci	18,738	1.08
Kosovski Bošnjaci	27,533	1.58
Kosovski Goranci	10,265	0.59
Kosovski Romi	8,824	0.51
Kosovske Aškalije	15,436	0.89
Kosovski Egipćani	11,524	0.66
Ostali, odbili odgovor,/BO	5,104	0.29
Ukupno	1,739,825	100.00

Kada bi se u istraživanjima Pulsa javnosti pratile ove cifre, ponderisanje bi bilo sledeće:

- Kosovski Albanci: 93%;
- Kosovski Srbi: 2%;
- Pripadnici ostalih kosovskih zajednica (Kosovske Aškalije, Kosovski Bošnjaci, Kosovski Egipćani, Kosovski Goranci, Kosovski Romi i Kosovski Turci): 4%.